

Гісем О.В.
Мартинюк О.О.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

10 клас

Конспекти уроків

*Рівень стандарту, академічний рівень
Посібник для вчителя*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 74.266.3
ББК 63.3я726
Г46

Рецензенти:

методист кафедри теорії і методики гуманітарної освіти Київського міського педагогічного університету ім. Б.Д. Грінченка

Трухан О.Ф.

вчитель історії, учитель-методист

Подобед А.О.

Гісем О.В., Мартинюк О.О.

Г46 Історія України. 10 клас. Конспекти уроків. Рівень стандарту. Академічний рівень. Посібник для вчителя. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — 468 с.

ISBN 978-966-10-1440-3

Посібник укладено відповідно до чинної навчальної програми для 11-річної школи з курсу «Історія України. 10 клас». Видання містить орієнтовне календарно-тематичне планування, розробки уроків, у тому числі тематичне оцінювання (у декількох варіантах).

Для вчителів історії, студентів та викладачів історичних факультетів педагогічних навчальних закладів.

УДК 74.266.3

ББК 63.3я726

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1440-3

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2011

10 клас
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1900–1939 рр.)
(35 годин / 52 години)

Урок		Тема уроку	Дата уроку, примітки
35 годин	52 години		
1.	1.	Вступ. Завдання і структура курсу. Вступ до першого періоду новітньої історії України. Формування індустріального суспільства в українських землях	
ТЕМА 1. Україна на початку ХХ ст.			
2.	2.	Соціально-економічний розвиток українських земель	
3.	3.	Суспільно-політичне життя в Наддніпрянській Україні	
	4.	Суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях	
4.	5.	Події російської революції 1905–1907 рр.	
	6.	Наддніпрянська Україна в 1907–1914 рр.	
5	7.	Розвиток української культури на початку ХХ ст.	
	8.	Церковне життя	
6.	9.	Урок узагальнення	
ТЕМА 2. Україна в роки Першої світової війни. Початок Української революції			
7.	10.	Перша світова війна та український національний рух	
8.	11.	Воєнні дії на території України в 1914–1915 рр.	
	12.	Воєнні дії на території України в 1916–1917 рр.	
9.	13.	Початок української революції. Утворення УЦР	
	14.	Розвиток Української революції влітку-восени 1917 р. I та II Універсали УЦР	
10.	15.	Урок узагальнення	
ТЕМА 3. Українська державність в 1917–1921 рр.			
11.	16.	Українська Народна Республіка	
12.	17.	Українська Держава. Гетьманат П. Скоропадського	
13.	18.	Директорія УНР	
14.	19.	Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР)	
15.	20.	Боротьба за владу в Україні в другій половині 1919 р.	
	21.	Українська Соціалістична Радянська Республіка наприкінці 1919 – на початку 1920 р.	
	22.	Україна на початку 1920 р. Радянсько-польська війна і Україна	

16.	23.	Урок узагальнення	
ТЕМА 4. Культура і духовне життя в Україні 1917–1921 рр.			
17.	24.	Національно-культурне будівництво за часів УЦР	
	25.	Національно-культурне будівництво за часів Української Держави П.Скоропадського та Директорії УНР	
18.	26.	Культурний процес в умовах становлення радянської влади	
19.	27.	Урок узагальнення	
ТЕМА 5. УСРР в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.)			
20.	28.	Становище УСРР на початку 1921 р. Масовий повстанський рух. Впровадження непу. Особливості непу в УСРР	
	29.	Голод 1921–1922 рр.	
21.	30.	Входження УСРР до складу СРСР	
22.	31.	Культура і духовне життя в роки непу. Українізація	
	32.	Релігійне життя в Україні. УАПЦ	
23.	33.	Урок узагальнення	
ТЕМА 6. Закріплення радянської влади в Україні (1929–1938 рр.)			
24.	34.	Сталінська індустріалізація в Україні	
25.	35.	Колективізація і розселяння України	
	36.	Голодомор 1932–1933 рр.	
26.	37.	Громадсько-політичне життя. Масові репресії. Конституція 1937 р.	
27.	38.	Освіта і наука в 30-ті рр. «Розстріляне відродження»	
	39.	Церковна політика радянської влади в 1930-ті рр.	
28.	40.	Урок узагальнення	
ТЕМА 7. Західноукраїнські землі в 1921–1939 рр.			
29.	41.	Українські землі у складі Польщі	
	42.	Партійна та політична боротьба в Західній Україні	
30.	43.	Українські землі у складі Румунії	
31.	44.	Закарпаття у складі Чехословаччини	
	45.	Карпатська Україна. А. Волошин	
32.	46.	Урок узагальнення	
ТЕМА 8. Наш край (1900–1939 рр.)			
33.	47.	Наш край у 1900–1914 рр.	
	48.	Наш край у роки Першої світової війни та Української революції	
	49.	Наш край у 1918–1921 рр.	
34.	50.	Наш край у 1920-ті роки	
	51.	Наш край у 1930-ті роки	
35.	52.	Урок узагальнення	

ТЕМА I. УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (1900—1913 РР.)

Дата _____
Клас _____

*Додатковий
матеріал до уроку*

УРОК № 1.

Тема. Вступ до першого періоду Новітньої історії України.

Мета: допомогти учням дізнатися, який період історії України вивчатиметься цього навчального року; пояснювати, якою була територія і населення України на початку ХХ ст.; ознайомитися зі структурою і методичним апаратом підручника як передумовою подальшої успішної роботи на уроках і вдома; сприяти виникненню в учнів зацікавленості до навчального предмета.

Тип уроку: вступний.

Обладнання: підручник, настінна карта «Українські землі на початку ХХ ст.», атлас, ілюстративний матеріал.

Основні терміни та поняття: «Новітня історія України», «коронний край», «губернія», «русифікація», «індустріалізація».

Основні дати: початок ХХ ст. — 1920 р. — період Новітньої історії України, що вивчатиметься у 10-му класі.

Хід уроку.

I. Організація навчальної діяльності учнів.

II. Вивчення нового матеріалу.

1. Знайомство з підручником.

Учитель ознайомлює учнів із структурою підручника в цілому, його темами і окремими параграфами.

Розповідь учителя.

У 10-му класі ви продовжите вивчати курс історії України. Запорукою успішної роботи на уроках і вдома є вміння працювати з підручником. Перед цим необхідно за змістом підручника ознайомитися з його структурою. Матеріал підручника поділено на п'ять тем, кожна з яких містить від трьох до семи параграфів, які, у свою чергу, складаються з окремих пунктів. У тексті ви зустрінете слова й дати, виділені особливим шрифтом. На них необхідно звертати особливу увагу. Історія України, як ви вже знаєте, має власну термінологію, яку необхідно розуміти. Підручник містить дати основних подій, визначення понять і термінів, інформацію про персоналії історичних діячів. Працюючи з матеріалом параграфів, обов'язково перевіряйте себе, щоб переконатися, чи правильно ви їх запам'ятали.

Засвоїти краще навчальний матеріал допоможуть історичні документи, ілюстрації, карти та схеми. Працюючи з параграфом, необхідно обов'язково прочитати включений до нього документ і відповісти на запитання до нього. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного. Формуванню уявлень про те, як саме розгорталися події, з якими ви познайомилися, допоможе історична карта. Схеми розкриють вам зв'язки між складовими історичних явищ, пояснять їхні особливості тощо.

Наприкінці кожного параграфа наводяться висновки. Після них містяться запитання та завдання, спрямовані на формування різноманітних умінь і навичок. Звертайте увагу на умовні позначення поряд із ними. Вони підкажуть вам, що і як необхідно виконувати.

Завершивши вивчення теми, ви зможете підсумувати її матеріал за допомогою наведених у підручнику узагальнюючих запитань і завдань.

Зверніть увагу на значення умовних позначок, які ви зустрінете на сторінках підручника.

2. Новітня доба в історії України.

Бесіда за запитаннями.

1. Який період історії України ви вивчали минулого року? Назвіть його хронологічні межі. 2. Які події нової історії України вам запам'яталися найбільше? 3. Яким був регіональний поділ та адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій у XIX ст.? 4. Яка політика здійснювалася імперськими урядами щодо українців у XIX ст.?

Розповідь учителя.

Історія України, як ви вже знаєте, поділяється на певні історичні періоди — етапи її політичного, соціально-економічного й культурного розвитку, що характеризуються визначними подіями, явищами, процесами тощо. У попередніх класах ви вивчали давню, середньовічну й нову історію України. У цьому навчальному році ви розпочнете вивчення новітньої історії України.

Періоди історії України

Давня історія	Середньовічна історія	Нова історія		Новітня історія	
		8 клас	9 клас	10 клас	11 клас
6 клас	7 клас	8 клас	9 клас	10 клас	11 клас
Бл. 1 млн років тому — IV ст. н. е.	V — кінець XV ст.	XVI—XVIII ст.	XIX ст.	Початок XX ст. — 1920 р.	1938 р. — початок XXI ст.

Підручник, який ви тримаєте в руках, допоможе вам дізнатися про події новітньої історії України. Період, який вивчатиметься в цьому році, містить багато важливих фактів і явищ. Вагомі зрушення відбувалися в соціально-економічному розвитку українських земель. Суперечності, спричинені розгортанням індустріалізації, поглиблювалися внаслідок політичного безправ'я і національного гноблення українців під владою Російської та Австро-Угорської імперій.

Робота з поняттями і термінами.

Індустріалізація — процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях народного господарства, насамперед у промисловості, і перетворення на цій основі аграрної країни (або окремих її районів) на індустріальну.

Початок ХХ ст. ознаменувався пожвавленням суспільно-політичних процесів в Україні. Одним із його проявів стало піднесення українського національно-визвольного руху та національної самосвідомості українців. Значний вплив на суспільне життя в Україні мали події Першої світової війни. Війна спричинила загальнонаціональну кризу в Російській імперії, яка переросла в революцію, і повалення самодержавства. У цей період український народ відразу заявив про свої національні інтереси. Українська революція, яка розпочалася 1917 р., посприяла відродженню традицій української державності. Хоча вона й завершилася поразкою, її уроки мали важливе значення для подальшої визвольної боротьби українського народу.

3. Територія й населення України на початку ХХ ст.

Колективна робота з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа в усній або письмовій формі, складаючи таблицю «Українські землі на початку ХХ ст.».

Запитання	Російська імперія	Австро-Угорська імперія
1. Назви регіонів українських земель, що перебували у складі імперій		
2. Адміністративно-територіальний устрій		
3. Кількість і склад населення		
4. Політика імперського уряду щодо українців		

Результати роботи учнів учитель систематизує та уточнює, використовуючи наведений матеріал

Додаткова інформація.

На початку ХХ ст. український народ, як і в попередньому столітті, залишався під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Територія етнічних українських земель дорівнювала 690 тис. км². Із них близько 80% становила Наддніпрянська Україна, що входила до складу Російської імперії. На її території імперською владою було створено дев'ять губерній. На Лівобережжі й Слобожанщині — Чернігівську, Полтавську та Харківську, на Правобережжі — Київську, Подільську та Волинську, на Півдні — Катеринославську, Херсонську й Таврійську. Водночас значна частина українців проживала за межами цих губерній. Вони заселяли також великі райони Чорноморської губернії, Кубанської області, області Війська Донського, Курської, Воронежської, Мінської, Холмської та Гродненської губерній.

Під владою Австро-Угорщини перебувала Західна Україна, що становила близько 20% етнічних українських земель. Адміністративний і конституційний устрій Австрії та Угорщини, об'єднаних особою монарха, суттєво відрізнявся. Кожна країна мала окремий парламент: Австрія — у Відні, Угорщина — у Будапешті. Землі Австрії були поділені на 17 адміністративних одиниць, що мали автономію у внутрішніх справах та окремі місцеві законодавчі органи, а Угорщина, незважаючи на неоднорідність етнічного складу, існувала як єдина централізована держава. Галичина й Буковина мали статус коронних країв Австрії, а Закарпаття входило до складу Угорщини.

Робота з поняттями і термінами.

Коронний край — адміністративно-територіальна одиниця Австрійської (від 1867 р. — Австро-Угорської) імперії у ХVІІІ — на початку ХХ ст.

Губернія — основна територіально-адміністративна одиниця в Росії у ХVІІІ — на початку ХХ ст.; поділялася на повіти.

Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ українських земель у складі Російської імперії на початку ХХ ст.

Наддніпрянська Україна			
Регіони			
<i>Правобережжя</i>	<i>Лівобережжя</i>	<i>Слобожанщина</i>	<i>Південь</i>
<i>Київська, Подільська, Волинська</i>	<i>Чернігівська, Полтавська</i>	<i>Харківська</i>	<i>Катеринославська, Херсонська, Таврійська</i>

**Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ
західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії
на початку ХХ ст.**

Західна Україна	
<i>Австрія</i>	<i>Угорщина</i>
Коронні краї	
<i>Галичина, Буковина</i>	<i>Закарпаття</i>

Загальна кількість населення Наддніпрянської України, згідно з переписом 1897 р., становила 23,5 млн осіб. Із них українці становили 72%, росіяни та білоруси — 13,1%, євреї — 8%. Населення Західної України за переписом 1900 р. становило 5,96 млн осіб. Із них українці становили 68%, поляки — 13,6%, євреї — 13,5%. У Наддніпрянщині російська імперська влада, як і в попередньому столітті, здійснювала політику русифікації, що охоплювала всі сфери економічного, політичного та культурного життя краю. Надзвичайно високий рівень русифікації населення спостерігався у великих містах і промислових центрах. За переписом 1897 р., у Києві 54,4% жителів становили росіяни і лише 22,1% — українці, в Одесі відсоток українців у складі населення міста становив близько 16. Такою самою була частка українців у промислових центрах Слобідської й Південної України.

На західноукраїнських землях місцеве українство потерпало від політики онімечування, що поєднувалася з колонізацією в Галичині, румунізацією в Буковині та мадяризацією на Закарпатті. Територія Галичини включала Східну Галичину, заселену переважно українцями, і Західну Галичину, де переважали поляки. На Буковині північна частина краю (Чернівецький округ) була переважно українською, а південна (Сучавський округ) — румунською. У складі Австро-Угорщини, що була конституційною монархією, західні українці мали певні можливості для участі в суспільно-політичному житті країни. Так, вони обирали своїх представників до крайових сеймів, австрійського та угорського парламентів.

Робота з поняттями і термінами.

Русифікація — сукупність дій та заходів царського уряду в Російській імперії, спрямованих на звуження й витіснення на другорядні ролі національних мов, культури, історії з одночасним висуненням на провідні позиції російської мови, культури, історії.

III. Закріплення нових знань учнів.

Бесіда за запитаннями.

1. Якими є хронологічні межі періоду історії України, що вивчатиметься вами в цьому навчальному році? 2. Що таке індустріалізація? 3. Якою була загальна площа етнічних українських земель на початку ХХ ст.? 4. Скільки губерній

..... було створено російською владою на території Наддніпрянської України? 5. Якою була загальна кількість населення Наддніпрянської та Західної України наприкінці XIX ст.? 6. Що таке русифікація?

IV. Підсумки уроку.

..... У 10-му класі ви розпочнете вивчення новітньої історії України та ознайомитеся з подіями, що відбувалися на її землях на початку XX ст. — у 1920 р.

..... Головним здобутком українського національно-визвольного руху цього періоду стала Українська революція.

..... На початку XX ст. українські землі, як і в попередньому столітті, перебували у складі двох імперій — Російської та Австро-Угорської.

..... Адміністративно-територіальний поділ, запроваджений імперською владою на українських землях, не враховував особливостей розселення українців.

V. Домашнє завдання.

- ..... 1) Опрацюйте відповідний параграф підручника;
..... 2) повторіть матеріал про соціально-економічний розвиток українських земель в другій половині XIX ст.

..... Дата

..... Клас

УРОК № 2.

..... **Тема.** Соціально-економічний розвиток українських земель.

..... **Мета:** визначати особливості розвитку промисловості в Наддніпрянській та Західній Україні; порівняти, як відбувався розвиток сільського господарства на українських землях у складі двох імперій; пояснити, яку роль у розвитку економічного життя відігравав кооперативний рух; охарактеризувати становище населення українських земель; пояснити поняття й терміни «концентрація виробництва», «монополія», «синдикат», «міграція», «кооператив», «сервітут»; розвивати вміння здобувати нові знання, використовуючи різні джерела інформації; виховувати в учнів патріотичні почуття.

..... **Тип уроку:** комбінований.

..... **Обладнання:** підручник, настінна карта «Економічний розвиток України на початку XX ст.», атлас, ілюстративний і дидактичний матеріал.

..... **Основні терміни та поняття:** «концентрація виробництва», «монополія», «синдикат», «міграція», «кооператив», «сервітут».

..... **Основні дати:** 1900–1903 рр. — економічна криза;

..... 1904–1909 рр. — економічна депресія;

..... 1909 р. — початок економічного піднесення.

Хід уроку.

I. Організація навчальної діяльності учнів.

Учитель інформує учнів про початок вивчення теми «Україна на початку ХХ ст.». Після цього повідомляє тему і основні завдання уроку.

II. Перевірка домашнього завдання.

Бесіда за запитаннями.

1. Що ви знаєте про особливості періоду історії України, який вивчається в 10 класі?
2. Дайте характеристику території та населенню України на початку ХХ ст.
3. Порівняйте за історичною картою адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ українських земель на початку ХХ ст.
4. Порівняйте за історичною картою територію розселення українців на початку ХХ ст. із сучасними кордонами України.
5. Відомий український письменник та публіцист Микола Хвильовий на початку 30-х рр. ХХ ст. писав: «Нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку». Поясніть, як ви розумієте це твердження. Який шлях, на вашу думку, був необхідний для успішного розвитку українців у перші десятиліття ХХ ст.?

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Запитання і завдання.

1. Якими були особливості розвитку промисловості українських земель другої половини ХІХ ст.? 2. Як відбувався розвиток сільського господарства в Наддніпрянській та Західній Україні в цей період? 3. Чим була зумовлена і як відбувалася трудова еміграція українців?

1. Розвиток промисловості.

Випереджальне завдання.

Учитель доручає учням упродовж розгляду нового матеріалу в усній або письмовій формі скласти таблицю «Особливості соціально-економічного розвитку України на початку ХХ ст.».

Сфера розвитку	Українські землі у складі	
	Російської імперії	Австро-Угорщини
1. Промисловість		
2. Сільське господарство		
3. Кооперативний рух		
4. Становище населення		

Розповідь учителя.

Початок ХХ ст. для українських земель був пов'язаний із поширенням тут економічної кризи, що набула найбільш виразного характеру в 1900—1903 рр. У Наддніпрянській Україні від неї особливо постраждали найрозвиненіші галузі промисловості: кам'яновугільна та металургійна. Більшість гірничорудних і металургійних підприємств скоротили виробництво, а деякі взагалі припинили існування. Криза супроводжувалася скороченням кількості дрібних фабрик і заводів та поглиненням їх великими підприємствами. Внаслідок цього в промисловості відбувалася концентрація виробництва. Високі темпи її розгортання спричинили те, що на початку ХХ ст. Україна за рівнем концентрації виробництва в основних галузях промисловості не лише домінувала у Російській імперії, а й посідала одне з перших місць у світі. На великих підприємствах Наддніпрянщини працювало понад 44% всіх промислових робітників, тоді як у США — 33%. П'ять металургійних заводів українського Півдня — 25% загальноросійського виробництва чавуну, а українські цукрові заводи Бродського, Терещенка, Харитоненка, Ярошинського і Бобринського — 60% цукру-рафінаду.

Концентрація промислового виробництва сприяла розгортанню процесу монополізації, тобто утворення монополій у металургійній, кам'яновугільній і залізорудній галузях. Створення великими банкірами та підприємцями монополістичних об'єднань дозволяло їм зміцнювати виробництво й отримувати прибутки навіть у кризові роки. Однак відсутність конкуренції дозволяла також монополістам завищувати ціни на свою продукцію й одержувати надприбутки.

Робота з поняттями і термінами.

Концентрація виробництва — зростання кількості великих підприємств і зосередження на них великої частини засобів виробництва, які має суспільство, робочої сили та продукції.

Монополія — виняткове право приватних осіб, держави, організацій, фірм тощо в різних сферах діяльності.

Синдикат — монополістичне об'єднання, характерною рисою якого є розподіл замовлень, закупівля сировини та реалізація продукції через єдину систему збуту. Члени синдикату зберігають виробничу самостійність, але втрачають комерційну.

Найпоширенішою формою монополістичних об'єднань у промисловості стали синдикати.

(Учитель ознайомлює учнів з найбільшими монополістичними об'єднаннями, які діяли у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст., використовуючи наведену таблицю.)

**Найбільші монополістичні об'єднання, які діяли
у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.**

Назва	Вид	Рік заснування	Господарська спеціалізація
<i>«Всероссийское общество сахарозаводчиков»</i>	Синдикат	1897	Виробництво і продаж цукру
<i>«Продамет»</i>	Синдикат	1902	Виготовлення і продаж металопродукції
<i>«Продуголь»</i>	Синдикат	1904	Видобуток і продаж вугілля
<i>«Урожай»</i>	Синдикат	1907	Виробництво і продаж сільськогосподарських машин та знарядь
<i>«Продаруд»</i>	Синдикат	1908	Видобуток і продаж залізної руди в Криворізькому басейні
<i>«РОПиТ»</i>	Трест	1902	Пароплавство на Чорному та Азовському морях
<i>«Паровозный союз»</i>	Синдикат	1907	Паровозобудування
<i>«Продвагон»</i>	Синдикат	1907	Виготовлення і продаж вагонів
<i>«Проволока»</i>	Синдикат	1908	Виготовлення і продаж дроту
<i>«Наваль-Россуд»</i>	Трест	1912	Суднобудування
<i>«Трубопродажа»</i>	Синдикат	1902	Виготовлення і продаж труб
<i>«Гвоздь»</i>	Синдикат	1903	Виготовлення і продаж цвяхів

На початку ХХ ст. у Наддніпрянщині з'явилися синдикати «Продамет» (1902 р.), «Трубопродажа» (1902 р.), «Продаруд» (1908 р.), «Продвугілля» (1904 р.), «Дріт» (1908 р.) та ін. Особливістю монополій на українських землях було те, що їх в основному контролював іноземний капітал — британський, французький, бельгійський і німецький. Так, іноземним компаніям, які більшість своїх прибутків вивозили за кордон, належало 90% основного капіталу в металургії та 63% у видобутку вугілля. Для промисловості Наддніпрянщини був характерним нерівномірний її розвиток у регіонах. Основне промислове виробництво зосереджувалося на півдні та сході України. На Лівобережжі переважало сільське господарство. На Правобережжі також переважав аграрний сектор і пов'язані з ним легка та харчова галузі промисловості. Кризу 1900—1903 рр. змінила економічна депресія 1904—1909 рр. Від кінця 1909 р. розпочалося економічне піднесення, що тривало до початку Першої світової війни. На 1913 р. Наддніпрянщина стала основним виробником багатьох видів продукції у Російській імперії.

Робота з документом.

Випуск основних видів продукції промисловості в Наддніпрянській Україні порівняно із загальноімперським у 1913 р.

1913 р.	Наддніпрянська Україна	
100%	69%	Чавун
100%	78%	Вугілля
100%	72,39%	Залізна руда
100%	20,2%	Продукція машинобудування і металообробки
100%	50%	Сільськогосподарські машини
100%	40%	Транспортне машинобудування
100%	78–85%	Цукор-пісок
100%	73–75%	Цукор-рафінад

Запитання до документа.

1) Яких видів продукції у Наддніпрянській Україні виготовляли більш ніж половину від загальноімперського виробництва?

2) Чи можна зробити на підставі наведеної інформації висновок про те, що промисловість Наддніпрянщини у складі загальноімперської мала характер сировинного придатка, а не виробника готової продукції? Обґрунтуйте свою думку.

Промисловість Західної України у 1900–1913 рр. розвивалася надзвичайно нерівномірно. Понад 94% промислових підприємств краю зберігали ремісничий характер. У Галичині нафтовидобувна промисловість випереджала всі інші галузі. Видобуток нафти постійно зростав. Так, у 90-х рр. XIX ст. на Прикарпатті отримували 91–96 тис. тонн нафти на рік, а в 1909 р. — понад 2 млн 50 тис. тонн. На початку XX ст. на Галичину припадало 5% світового виробництва нафти. Більшість активів цієї галузі краю належала іноземному капіталу. У 1913 р. він контролював 78% видобутку нафти.

Друге місце у структурі західноукраїнської промисловості посідала деревообробна промисловість. Від початку XX ст. щороку в краї вирубувалося близько 10 млн м³ деревини, яка постачалася звідси до центральних провінцій Австро-Угорщини. Від початку XX ст. поступово зростали швейна, взуттєва й килимарська промисловість. У Західній Україні з'являються філії великих австрійських, німецьких, італійських монополій — «Сіменс», «Фіат» тощо, однак попри дещо позитивні зрушення в розвитку західноукраїнської промисловості, вона не могла суттєво змінити місце краю в економічній структурі імперії. Західна Україна залишалася сировинним придатком центральних провінцій Австро-Угорщини та ринком збуту для їхньої продукції.

2. Розвиток сільського господарства.

Колективна робота учнів з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа, продовжуючи роботу з таблицею «Особливості соціально-економічного розвитку України на початку ХХ ст.». Учитель систематизує і доповнює результати роботи учнів, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

На початку ХХ ст. в сільському господарстві українських земель тривали процеси, започатковані аграрними реформами в Росії (1861 р.) та Австрії (1848 р.), а саме:

- перерозподіл земель на користь тих власників, які пристосували свої господарства до ринкових потреб;
- зростання товарності господарств;
- поява надлишку робочої сили;
- упровадження в сільськогосподарське виробництво техніки й досягнень агрокультури.

У Наддніпрянській Україні існувало 32,5 тис. поміщицьких господарств, яким належало 10,9 млн десятин землі й 3 млн селянських господарств, що мали 20 млн десятин землі. Малоземелля змушувало селян орендувати землі в поміщиків, спричиняло поширення різноманітних відробітків і гальмувало розвиток сільського господарства. Напередодні Першої світової війни малоземельні й безземельні селяни в Наддніпрянщині становили щонайменше 80% селянства, а заможні селяни — лише 5%. Важким тягарем для селян були викупні платежі за землю, які сплачувалися ними за реформою 1861 р. Значна частина поміщиків у пореформений період не змогла пристосуватися до нових умов господарювання. Упродовж 1877—1905 рр. поміщики продали, переважно заможним селянам, майже третину своїх земель. Ті, хто зміг перебудувати свої маєтки, створили на їх основі ефективні багатогалузеві господарства, що базувалися на вільнонайманій праці.

Провідну роль у сільському господарстві Наддніпрянської України відігравало товарне зернове виробництво. На початку ХХ ст. в краї збирали понад 75% загальної кількості озимої пшениці в Російській імперії. Зберігалася й поглиблювалася сформована в попередньому столітті районна сільськогосподарська спеціалізація. На Півдні переважало товарне зернове господарство, на Правобережжі — товарне бурякове виробництво, на Лівобережжі й Слобожанщині — товарне бурякове виробництво та вирощування тютюну. Тваринництво у структурі сільськогосподарського виробництва посідало досить незначне місце.

У Західній Україні в сільському господарстві працювало близько 80—90% населення. Провідні позиції

в землекористуванні зберігали поміщицькі господарства. Так, 1902 р. в Галичині існувало 3 тис. 493 поміщицькі родини, що володіли 57% землі. Внаслідок пристосування поміщицьких господарств до ринкових умов їх кількість скоротилася. Близько 80% західно-українського селянства становила біднота і лише 8% — заможні господарі. Характерною рисою землеволодіння селян було збільшення кількості господарств унаслідок їх дроблення, що супроводжувалося постійним зменшенням земельних наділів. Відомий галицький громадський діяч Кость Левицький писав: «Син із батьком не хочуть сидіти на однім ґрунті, донька з матір'ю ділять півморга і кожна окремо газдує». Іншою прикметною рисою була боротьба селян і поміщиків за сервітути. На судові процеси з цього приводу селяни витратили понад 20 млн крон, проте лише в 2 тис. випадків із 32 тисяч вони домоглися свого.

Робота з поняттями і термінами.

Сервітут — установлена законом або звичаєвим правом можливість користуватися (частково або спільно) чужою власністю. На правах сервітутів селяни разом із поміщиками користувалися лісами, пасовищами, луками тощо.

На початку ХХ ст. в Галичині поміщики почали створювати багатогалузеві маєтки — промислово-рільничі господарства, де діяли промислові підприємства з переробки вирощеної сільськогосподарської продукції. Заможні селяни створювали господарства фермерського типу. Завдяки запровадженню нових досягнень агрономії та сільськогосподарської техніки валовий збір і середня врожайність культур поступово зростали. Однак попри позитивні тенденції в краї й надалі не вистачало власного хліба, який доводилося завозити з інших провінцій імперії. Значно краще було розвинене тваринництво, яким переважно займалися селяни (91% поголів'я). Воно дедалі більше набувало товарного характеру. Так, на Буковині постійно збільшувалася відгодівля «великих буковинських волів» (вагою 1000 кг і більше) на продаж при гуральнях і поміщицьких маєтках. На Закарпатті традиційно розвивалося виноградарство.

3. Кооперативний рух.

Розповідь учителя.

Українські селяни, господарюючи в ринкових умовах, зіткнулися з багатьма складними проблемами — збут продукції, придбання техніки, отримання позик у банках тощо. Для багатьох із них самостійне їх розв'язання було надзвичайно складним процесом. Селяни, а також міське дрібноремісничне населення й робітники за допомогою українських громадських

діячів об'єднувалися в різноманітні кооперативи — споживчі, виробничі, кредитні тощо. У тогочасних політичних умовах кооперативний рух для українців став засобом захисту їхніх соціально-економічних інтересів, сприяв формуванню вмінь брати участь у діяльності самоврядних економічних організацій, був школою підготовки майбутніх громадських діячів.

Робота з поняттями і термінами.

Кооператив — добровільне об'єднання людей, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської діяльності.

У Наддніпрянській Україні багато зусиль для заснування нових кооперативів докладав «артільний батько» Микола Левитський (1859–1936 рр.), який ще в 1887 р. організовував перші хліборобські спілки (артілі) в краї. Він створював також перші виробничі артільні в містах. Поширенню кооперативного руху сприяли численні статті М. Левитського про кооперацію та видана в 1901 р. брошура «Спілкова умова для хліборобських спілок». У 1905 р. в Полтавській, Київській та Подільській губерніях діяла найбільша в Російській імперії кількість споживчих кооперативів. Збільшення кількості кооперативів обумовлювало необхідність створення кооперативних союзів. У 1901 р. виник Союз кредитової кооперації у Бердянську, у 1908 р. — Союз споживчої кооперації в Києві, у 1910 р. — Союз споживчої кооперації у Вінниці. Однак 1913 р. влада, намагаючись підпорядкувати українську кооперацію і включити її до системи російської кооперації, примусила ці союзи ліквідуватися. Упродовж 1900–1914 рр. кількість кооперативів у Наддніпрянщині постійно зростала. У 1900 р. тут діяло 450, у 1905 р. — 820, у 1910 р. — 2100 кооперативів усіх видів. У 1914 р. на селі та в містах існувало 3020 споживчих і 2477 кредитових кооперативів. За цим показником Наддніпрянська Україна посідала перше місце в Російській імперії.

Успішно розвивався український кооперативний рух у Західній Україні. Його розгортанню в Галичині сприяла діяльність кооперативних союзів — «Крайового союзу кредитового», «Крайового молочарського союзу» та інших. Важливе значення для зміцнення кооперативного руху мав проведений в 1909 р. у Львові товариством «Просвіта» Освітньо-економічний конгрес. На ньому представники українського кооперативного руху з Галичини й Буковини визначили основні ідейно-організаційні засади подальшої кооперативної співпраці. Головним організаційним і координуючим центром українських кооперативів у Галичині був «Крайовий союз ревізійний», заснований 1904 р. У 1914 р. він об'єднував 609 кооперативів. На Буковині в цей період діяло близько 150 селянських кас, що об'єднувалися в кооперативний союз «Селянська каса» (1903 р.). У Закарпатті кооперативний рух був розвинений менше, а існуючі кредитові спілки входили до угорських кооперативних союзів.

4. Зміни в становищі населення.

Розповідь учителя.

Розгортання процесу індустріалізації на українських землях спричинило чимало змін у суспільному житті. Провідні позиції поміщиків-землевласників послабилися. Впливове становище зберігали переважно ті з них, хто створював товарні господарства в сільськогосподарському виробництві, переробні підприємства, вкладав кошти (купував акції) у банки, заводи тощо. На Правобережжі такими були родини Бобринських, Потоцьких, Браницьких.

Дедалі більше зростав вплив і значення буржуазії. За своїм складом в Україні вона була багатонаціональною верствою, у якій українці більшості не мали. Окрім них, до буржуазії належали росіяни, євреї, поляки, німці, французи, бельгійці тощо. Вони або постійно перебували в Україні, або вкладали кошти у власні підприємства, проживаючи за кордоном. Серед відомих представників тогочасної української буржуазії були родини Терещенків, Харитоненків, Римаренків, Симиренків та ін.

У зв'язку з розвитком промисловості, відбувалося зростання кількості робітників. У промисловості Наддніпрянщини в 1910 р. було зайнято 475 тис. робітників. Найбільшими центрами зосередження промислових робітників на українських землях стали Харків, Катеринослав, Київ, Миколаїв, Одеса, Юзівка, Маріуполь.

Становище верстви робітників у Наддніпрянщині було важким. Тривалість робочого дня законодавством не обмежувалася і становила 12–14,5 години на добу. Зокрема, в Київському фабричному окрузі в 43% робітників він становив 12–13 годин. Значного поширення набули наднормові години. Переважна більшість підприємств працювала за відсутності техніки безпеки, що призводило до численних нещасних випадків. Так, у 1913 р. кількість потерпілих на металургійних заводах становила 31%. Заробітна платня не забезпечувала прожиткового мінімуму більшості робітників. Особливо низькою вона була на підприємствах легкої промисловості. Підприємці також зменшували зарплату робітників за рахунок численних штрафів. Нестерпними залишалися житлово-побутові умови робітників. У 1913 р. щонайменше 70% гірників Криворізького залізорудного басейну жили в бараках.

Ще складнішим було становище західноукраїнських робітників. Особливо важкі умови праці зберігалися на нафтопромислах і лісозаготівлі. Робочий день становив тут 11–16 годин на добу при високому травматизмі. Лише протягом 1902–1904 рр. на підприємствах Галичини сталося 8,5 тис. нещасних випадків.

Поширення ринкових відносин у сільському господарстві призвело до різкої поляризації українського селянства. Заможне селянство, як уже зазначалося, становило лише 5–8% сільського населення, а біднота — 80%. Нестача землі й демографічний бум другої половини XIX ст. призвели до того, що в 1860–1910 рр. сільське населення в Наддніпрянщині

збільшилося на 86%, а площа селянських земель — на 32%. Надлишок робочої сили становив близько 9,3 млн осіб. Це обумовило посилення трудової еміграції українських селян. Напередодні Першої світової війни селяни-переселенці з Наддніпрянщини найбільші громади утворили в Нижньому Поволжі (400 тис. осіб), Казахстані та Середній Азії (790 тис. осіб), на Далекому Сході (460 тис. осіб). Надзвичайно важким було економічне становище західноукраїнського селянства.

Робота з документом.

Зі звіту чиновника угорського міністерства хліборобства Едмунда Егана про обстеження умов життя селян Закарпаття.

«Міг би хто подумати, що в сих сторонах, забитих дошками від світу, бодай прожиток дешевий. Куди! Якраз навпаки! До половини зими з тів кожний господар свої хліборобні зароби, а до жнив жеє дорого купленою стравою. За все платить він 18—20% дорожче від міської ціни...»

Руський селянин не бачить цілий рік ні м'яса, ні яйця, хіба вип'є кілька капель молока, а в великосвяточний день з їсть кусень житнього або пшеничного хліба. Зрештою, його поживою є вівсяний оціпок і — коли не брагне — бульба. Не дивно, що коли в інших гірських сторонах багато людей рослих, кріпких та здорових, у руському Підкарпаттю подиблемо хіба недокровені, марні, пожовклі мари, безсильні, хиткі, нездалі до військової служби, карликуваті, золотушні (скрофулічні), віддані з розпуки п'янству, зниділі, ліниві та темні.

Запитання до документа.

- 1) Які факти наводить автор документа?
- 2) Які висновки на підставі цих фактів можна зробити про життя закарпатських селян?

Недостатньо розвинена західноукраїнська промисловість забезпечувала робочі місця селянам, що не мали можливості знайти засоби існування на селі. Близько 100 тис. західних українців щорічно виїздило на сезонні роботи до Південної України, Бессарабії, Бельгії, Франції та Німеччини. Значною була кількість емігрантів, які переселялися до інших країн. Напередодні Першої світової війни українські громади із західноукраїнських переселенців налічували: у США — 300 тис. осіб, у Канаді — 170 тис. осіб, у Латинській Америці — 55 тис. осіб.

IV. Закріплення нових знань учнів.

I варіант.

Учні разом з учителем систематизують матеріал складеної ними впродовж уроку таблиці «Особливості соціально-економічного розвитку України на початку ХХ ст.».

II варіант.

Бесіда за питаннями.

1. Що таке концентрація виробництва? 2. Яка форма монополістичних об'єднань переважала в промисловості Наддніпрянщини? 3. У якому регіоні Наддніпрянщини переважало товарне зернове господарство? 4. Скільки відсотків населення працювало в сільському господарстві Західної України? 5. Які кооперативні спілки діяли в Західній Україні? 6. Назвіть імена відомих представників тогочасної української буржуазії.

V. Підсумки уроку.

За рівнем розвитку провідних галузей, концентрації виробництва та монополізації промисловість Наддніпрянської України посідала одне з перших місць у Російській імперії.

У промисловості Західної України переважали видобування й переробна галузі. Проте загальний рівень економічного розвитку краю був невисоким, він залишався відносно відсталим аграрно-промисловим регіоном.

Незважаючи на деякі успіхи, українські землі залишалися краєм із відсталим сільським господарством, де недостатньо застосовувалися сучасні знаряддя праці й сільськогосподарська техніка.

Український кооперативний рух на початку XX ст. зберігав високі темпи розвитку.

Розгортання індустриалізації спричинило зміни в соціальній структурі українського суспільства й становищі основних верств населення.

VI. Домашнє завдання.

- 1) Опрацюйте відповідний параграф підручника;
- 2) повторіть матеріал про суспільно-політичне життя Наддніпрянської України в другій половині XIX ст.

Дата .....

Клас .....

*Додатковий
матеріал до уроку*

УРОК № 3.

Тема. Суспільно-політичне життя в Наддніпрянській Україні.

Мета: визначити основні напрями суспільно-політичного життя тогочасної Наддніпрянщини; охарактеризувати соціалістичну течію в українському напрямі суспільно-політичного життя; пояснити, як відбувалося формування ліберально-демократичної течії в українському напрямі суспільно-політичного життя; охарактеризувати націоналістичну течію в українському напрямі суспільно-політичного життя; розвивати вміння аналізувати особливості суспільно-політичних поглядів; сприяти вихованню в учнів толерантного ставлення до різних ідейних течій.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, настінна карта «Суспільно-політичне

життя на українських землях на початку ХХ ст.», атлас, ілюстративний та дидактичний матеріал.

Основні терміни та поняття: «пролетар», «соціалізація», «Бунд», «РУП», «УДП», «УНП».

Основні дати: **1900 р.** — утворення Револуційної української партії (РУП); **1902 р.** — утворення Української народної партії (УНП); **1904 р.** — утворення Української демократичної партії (УДП).

Хід уроку.

I. Організація навчальної діяльності учнів.

II. Перевірка домашнього завдання.

Запитання і завдання.

1. Якими були характерні риси розвитку промисловості на українських землях?
2. Схарактеризуйте розвиток сільського господарства в тогочасній Україні.
3. Яку роль у розвитку українського економічного життя відігравав кооперативний рух?
4. Схарактеризуйте зміни в суспільному житті України, спричинені розгортанням індустріалізації.
5. Визначте, які проблеми були найважливішими для соціально-економічного розвитку українських земель на початку ХХ ст. Якими шляхами їх можливо було розв'язати?

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Запитання та завдання.

1. Якими були основні напрями суспільно-політичного життя Наддніпрянської України в ХІХ ст.?
2. Якими були основні форми та прояви українського суспільно-політичного руху Наддніпрянщини другої половини ХІХ ст.?

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Особливості суспільно-політичного життя Наддніпрянської України на початку ХХ ст.

Розповідь учителя.

На початку ХХ ст. в суспільно-політичному житті Наддніпрянської України існувало кілька основних напрямів. У російському напрямі консерватори виступали за збереження існуючого суспільно-політичного устрою Російської імперії, а ліберали, критикуючи самодержавство, обстоювали ідею перетворення Росії шляхом реформ на конституційну монархію. Власних політичних партій російські консерватори й ліберали до 1905 р. не мали. Російські радикали, що поділяли ідеали соціалізму та прагнули повалення самодержавства в Росії, діяли тут досить активно. У середовищі переважно

робітників пропагували свої ідеї представники Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), утвореної в 1898 р. Від 1903 р. вони поділялися на поміркованих – меншовиків, які надавали перевагу мирним методам діяльності, та більшовиків, які виступали за здійснення соціалістичної революції та встановлення диктатури пролетаріату.

Наприкінці 1901 — на початку 1902 р. в результаті об'єднання народницьких гуртків і груп утворилася Російська партія соціалістів-революціонерів (есерів). Вони виступали за повалення самодержавства шляхом революції, здійсненої «працюючим народом». Ідею встановлення диктатури пролетаріату есери відкидали. Вимоги запровадження загального виборчого права, республіки, демократичних свобод, робітничого законодавства та соціалізації землі забезпечували есерам досить значну підтримку в Наддніпрянщині.

Робота з поняттями і термінами.

Пролетар — позбавлений засобів виробництва найманий робітник.

Соціалізація — усупільнення приватної власності.

На початку ХХ ст. вагоме місце в суспільно-політичному житті Наддніпрянщини посідав єврейський напрям. Активно діяв, особливо в межах «смуги осілості», «Бунд» (у перекладі «союз») — «Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії», створений у 1897 р. Це була політична партія, яка захищала інтереси єврейських робітників і вела серед них соціалістичну пропаганду. У 1898–1903 та 1906–1912 рр. «Бунд» на правах автономної організації входив до РСДРП. Польський напрям у цей період активної ролі в суспільно-політичному житті Наддніпрянської України не відігравав.

В українському напрямі Наддніпрянщини на основі громадських рухів, що розвивалися раніше, розпочали формуватися нові течії: із громадського руху — ліберально-демократична, зі студентського — соціалістична і націоналістична течії.

Учитель звертає увагу учнів на схему «Український напрям у суспільно-політичному житті Наддніпрянщини на початку ХХ ст.».

Усі вони в цей період долали стадію організаційного та ідейного становлення. Особливістю їх розвитку було те, що соціальну базу цих течій становила майже виключно українська інтелігенція. Це було зумовлено недостатньою розвиненістю та структурованістю українського суспільства під владою Російської імперії.

**Український напрямок у суспільно-політичному житті
Наддніпрянської України на початку ХХ ст.**

Течії		
Ліберально-демократична	Соціалістична	Націоналістична
<i>Українська демократична партія (1902 р.)</i>	<i>Українська соціалістична партія (1900 р.)</i>	<i>Українська народна партія (1900 р.)</i>
<i>Українська демократично-радикальна партія (1905 р.)</i>	<i>Революційна українська партія (1900 р.)</i>	
<i>Товариство українських поступовців (1905 р.)</i>	<i>Українська соціал-демократична спілка (1905 р.)</i>	
	<i>Українська соціал-демократична партія (1905 р.)</i>	

2. Формування соціалістичної течії в українському напрямі.

Розповідь учителя.

Першу українську політичну партію в Наддніпрянській Україні створила студентська громада Харкова. 29 січня 1900 р. на зборах студентської молоді міста було ухвалено рішення створити Революційну українську партію (РУП). Першими її членами стали Д. Антонович, М. Русов, Д. Познанський (сини відомих українських громадських діячів), Л. Мацієвич, Ю. Коллард та ін. — загалом близько 10 осіб. Очолив партію Д. Антонович. Своім гаслом РУП обрала вислів одного з провідних європейських соціал-демократів Є. Бернштейна: «Мета — ніщо, рух — усе».

Із проханням написати програму партії Д. Антонович звернувся до М. Міхновського. Через два місяці у Львові її було видано окремою брошурою під назвою «Самостійна Україна».

Робота з документом.

Із брошури М. Міхновського «Самостійна Україна».

«Кінець ХІХ ст. визначився з'явищами, що характеризують новий поворот в історії людськості... Ті з'явища — се уружені повстання зневолених націй проти націй-гнобителів... Ми визнаємо, що наш народ також перебуває в становищі зрабованої нації.

Отже, коли справедливо, що кожна нація з огляду на межинародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави; коли справедливо, що тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змугу всестороннього розвитку духовного і осягнення найліпшого матеріального гаразду; коли справедливо, що пишній розквіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою, — тоді стане зовсім зрозумілим, що державна незалежність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом в сфері межинаціональних відносин.»

Запитання до документа.

- 1) Яку провідну ідею проголошував автор?
- 2) Чим М. Міхновський аргументував необхідність боротьби за державну незалежність?

Однак, хоча ідею боротьби за державну незалежність України поділяли майже всі члени РУП, брошура «Самостійна Україна» не стала її офіційною програмою. Практична діяльність, зрештою, змусила значну частину рупівців відмовитися від цієї ідеї. Ще однією причиною того, що «Самостійна Україна» не стала програмою партії, була відсутність у ній згадок про боротьбу за соціалізм, за яку виступали її члени.

Основою української нації РУП уважала селянство й розгорнула серед нього агітаційну роботу. У виданих брошурах «Дядько Дмитро» і «Чи є тепер панщина?» вони пояснювали, як влада й пани гноблять селян. Завдяки цьому рупівці здобули певний вплив на селі. Від 1902 р. Д. Антонович видавав часопис «Гасло», де РУП пропагувала свої ідеї. Практична робота партії стримувалася ідеологічною невизначеністю та строка-тістю поглядів її членів, що були прибічниками європейської соціал-демократії, народницького соціалізму, анархізму, націо-налізму тощо. Це обумовило вихід із неї частини членів.

Першими з РУП вийшли прибічники самостійності України на чолі з М. Міхновським, які в 1902 р. утворили Українську народну партію. Також від РУП відокремилися прибіч-ники ідей народників (М. Шаповал, М. Залізняк та ін.), які пізніше, 1907 р., спробували створити українську есерівську партію. Водночас до РУП приєдналася Українська соціалістична партія (1900 р.), що вела пропаганду ідей соціалізму серед робітників невеликих підприємств. Після цих пере-творень партія остаточно визначилася як соціалістична. Це було закріплено в прийнятій 1903 р. програмі РУП, яка також висувала вимогу національно-культурної автономії України в межах Росії.

Протягом 1903 р. РУП зміцніла організаційно та збіль-шилася кількісно, а її осередки з'явилися в більшості міст Наддніпрянщини. Розгортання діяльності партії занепокоїло владу і спричинило наприкінці 1903–1904 рр. хвилю арештів. Більшість керівників РУП було заарештовано, або вони емі-грували. Улітку 1904 р. на нелегальному з'їзді РУП, що був проклятий відновити діяльність партії, спалахнула суперечка між прихильниками та противниками самостійності України. Останні, очолювані М. Меленевським, залишили з'їзд й утво-рили нову партію — Українську соціал-демократичну спілку (УСДС), яка наприкінці 1904 р. приєдналася до РСДРП. Од-нак і після цього провідники РУП сперечалися про те, як поєднати боротьбу за соціалізм і національне визволення.

3. Формування ліберально-демократичної течії в українсько-му русі.

Колективна робота з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал па-

раграфа, визначаючи, як відбулося оформлення ліберально-демократичної течії українського напрямку та яку роль вона відігравала у суспільно-політичному житті Наддніпрянщини. Результати роботи учнів учитель систематизує та уточнює, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

У 1903 р. представники поміркованого табору українських громадських діячів висунули проект програми Загальноукраїнської безпартійної організації (ЗУБО) (політичну платформу). Це був фактично план організації нової партії, яка виступала за проголошення автономії України та впровадження української мови в усіх сферах її життя. Соціально-економічні питання в проєкті ігнорувалися. Після тривалої й запальної дискусії на з'їзді ЗУБО восени 1904 р. програму ухвалили та затвердили назву партії — Українська демократична партія (УДП). Серед її лідерів були С. Єфремов, Б. Грінченко, В. Чеховський та ін.

Робота з документом.

Зі звернення «Від Української демократичної партії».

«Головні принципи нашої партії такі:

1. *Знесення політичного абсолютизму, заведення парламентського ладу, участь народу в державних справах на підставі загального, безпосереднього, рівного, пропорційного і тайного голосування (без різниці статі, віри і національності).*

2. *Свобода особи, слова, віри (церква повинна бути відділена від держави). Свобода зборів, спілок, організацій, страйків. Знищення станів.*

3. *Заведення народної мови в школах, судах, адміністрації і в усіх громадських інституціях.*

4. *...Ми вимагаємо для території, заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливим органічним статуті, виробленім будучим українським сеймом і запорученім основними загальнодержавними законами.*

5. *Щодо економічних питань...:*

а) *8-годинний робочий день;*

б) *державну пенсію немічним, калікам і всім робітникам, що дожили 60-ти років.*

6. *Визнаючи, що орудувати землею можуть лише ті, що її обробляють, уважаємо конечним:*

а) *землі державні, удільні, кабінетні та монастирські на території України експропріювати у власність автономного краевого сейму;*

б) *всі приватні землі повинні бути викуплені у власність тої ж інституції..., сейм повинен законом урегулювати орендні пра-во відповідно до місцевих природних умов.*

Робота з документом.

Із програми Української народної партії.

«Українська народна партія визначає соціалістичний ідеал яко єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'є, знищити сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і панованні.

Цей ідеал такий: взагалі зняття виробу, фабрики і заводи, на землі, оселеній українським народом мусять належати Українцям-робітникам, а земля (рілля) — Українцям-хліборобам...

Свідомому робітнику-Українцю зовсім не секрет той факт, що робітники і селяне-поляки хочуть захопити політичну владсть на своїй землі, Москалі на своїй, Литовці на своїй... Український пролетаріат мусить захватити політичну владсть на Україні, аби забезпечити собі щасну будучину...

Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного строя і соціалістичного оброблення землі — це наші ідеал...

До загалу українського народа:

1. Незайманість особи і мешкання.

...

4. Рівноправність жінок.

...

6. Відповідальність урядовців перед громадянами.

...

8. Свобода українського друку, слова і просвіти, свобода національності, релігії, совісті, переконань. Свобода зборів, товариств, спілок, організацій.

9. Вибори до парламенту, до управ; взагалі до усіх виборних інституцій...

Вільна українська школа низша середня і вища в рідній мові. Українська мова в суді і адміністрації.

Самостійна Республіка Україна будучини мусить бути спілкою вільних і самоуправних українських земель... такі — Слобожанщина, Правобережна Україна, Запоріжжє, Кубань, Чорноморіє, Поліссє, Галичина і т. д.»

Запитання до документа.

1) Яким був зміст соціалістичного ідеалу УНП?

2) Які соціально-економічні перетворення збиралася здійснити УНП?

3) Які загальнодемократичні перетворення відстоювала УНП?

До складу УНП входили переважно українська інтелігенція, причому заможна, студенти та дрібні землевласники. Впливу в масах партія не мала й існувала лише як об'єднання однодумців. Практична діяльність партії зводилася до видання брошур і часописів. У 1904 р. у складі УНП було створено бойову групу «Оборона України», яка намагалася сприяти досягненню цілей партії збройними методами. Найвідомішими її акціями були спроби підірвати пам'ятник російському поету Олександру Пушкіну в Харкові та царські монументи у великих містах.

Цікаво знати.

Замах на пам'ятник О. Пушкіну в Харкові УНП присвятила річниці Переяславської угоди 1654 р. Під пам'ятник, що стояв в університетському сквері, було закладено вибухівку та партійні листівки, які після вибуху мали розлетітися на всі боки. Текст листівок пояснював мету акції: Пушкін ображав гідність України у своїх творах, особливо в поемі «Полтава». Крім цього, пам'ятник російському поету на українській землі проголошувався зайвим, доки не буде дозволено безперешкодно встановлювати тут пам'ятники українським літераторам.

V. Закріплення нових знань учнів.

I варіант.

Завдання. Складіть таблицю «Українські партії Надніпрянської України на початку ХХ ст.».

Назва партії	Дата створення	Течія	Лідери	Програмна мета

II варіант.

Бесіда за запитаннями.

1. Коли утворилася Російська партія соціалістів-революціонерів (есерів)?
2. Які три течії існували в українському напрямі суспільно-політичного життя?
3. Хто був автором брошури «Самостійна Україна»?
4. Коли утворилася РУП?
5. Яким убачала майбутнє України УДП?
6. Коли утворилася УНП?

VI. Підсумки уроку.

У суспільно-політичному житті Надніпрянської України, в умовах загострення соціальних суперечностей початку ХХ ст., співіснували три основні напрями — російський, єврейський та український.

Український напрям представляли соціалістична, ліберально-демократична та націоналістична течії. Розв'язання тогочасних гострих соціальних проблем переважна більшість представників партій українського напрямку пов'язувала з реалізацією соціалістичної ідеї.

VII. Домашнє завдання.

- 1) Опрацюйте відповідний параграф підручника;
- 2) повторіть матеріал про особливості українського національного руху у Західній Україні в другій половині ХІХ ст.

УРОК № 4.

Дата.....
Клас.....

Тема. Суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях.

Мета: визначити особливості розвитку українського руху в Галичині на початку ХХ ст.; пояснити, як відбувалася в Галичині боротьба за український університет, загальне виборче право й реформу крайового статуту; охарактеризувати діяльність галицьких москвофілів; пояснити зміст ідеї сепаратизму, що виникла в українському русі напередодні Першої світової війни; охарактеризувати український рух у Буковині та Закарпатті; розвивати вміння визначати причинно-наслідкові зв'язки між історичними явищами та подіями; виховувати в учнів почуття поваги до історичного минулого України.

*Додатковий
матеріал до уроку*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, настінна карта «Суспільно-політичне життя на українських землях на початку ХХ ст.», атлас, ілюстративний та дидактичний матеріал.

Основні терміни та поняття: «сепаратизм», «Вільнодумний союз», «Національна рада русинів на Буковині», «Руська рада».

Основні дати:

- 1902 р. — масовий селянський страйк у Східній Галичині;
- 1900 р. — заснування першої української фізкультурно-спортивної організації «Січ»;
- 1911 р. — заснування організації «Пласт» у Львові;
- 1905 р. — створення Національної ради русинів на Буковині.

Хід уроку.

I. Організація навчальної діяльності учнів.

Учитель ознайомлює учнів з темою і завданням уроку.

II. Перевірка домашнього завдання.

Запитання і завдання.

1. Схарактеризуйте особливості суспільно-політичного життя Наддніпрянщини на початку ХХ ст.
2. Як відбувався розвиток соціалістичної течії українського напрямку суспільно-політичного життя?
3. Яку роль у суспільно-політичному житті Наддніпрянщини відігравала ліберально-демократична течія українського напрямку?
4. Яким бачили майбутнє України прибічники націоналістичної течії українського напрямку?
5. Чому, на вашу думку, націоналістична течія не здобула значної підтримки в українському русі?

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Запитання та завдання.

1. Якими були основні течії суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.?
2. Як розгортався український національний рух у Західній Україні в цей період?
3. Як утворилися українські політичні партії у Галичині?

IV. Вивчення нового матеріалу.

Випереджаюче завдання.

Учитель доручає учням упродовж розгляду нового матеріалу скласти розгорнутий план за темою «Здобутки українського руху в Західній Україні на початку XX ст.».

1. Особливості розвитку українського руху в Галичині на початку XX ст.

Розповідь учителя.

На початку XX ст. в Австро-Угорській імперії значно активізувалося суспільно-політичне життя. У різних регіонах загострювалися суперечки про необхідність реформування її державного устрою, виникли невідомі раніше політичні об'єднання, поставали нові лідери з власним баченням розв'язання проблем. Така ситуація спостерігалася і на західноукраїнських землях. Для суспільно-політичного життя Галичини визначальним залишалось польсько-українське протистояння. Діячі польського руху, ведучи боротьбу за відродження своєї державності, фактично ігнорували права українців. Однак на початку XX ст. залишати поза увагою український рух у Галичині вже було неможливо. Завдяки діяльності українських політичних партій, громадських організацій, культурно-освітніх товариств тощо, із пригнобленої безправної селянської маси сформувалося свідоме своїх політичних інтересів українство. Це зумовило зміни у співвідношенні сил між поляками та українцями в Галичині. Хоча перші й надалі утримували владу в краї, українці значно перевищували їх своєю свідомістю та згуртованістю. Завдяки цьому українські діячі розгорнули боротьбу за здобуття нових політичних прав для українців. Її основними формами були передвиборча агітація, демонстрації, сутички з поліцією, народні віча, парламентська діяльність тощо. Політична боротьба поєднувалася із соціальними протестами галицьких селян і робітників. Водночас розгорталася робота з організації українського національного життя: стабільно діяла мережа освітніх, культурних, наукових установ, кооперативів тощо.

Вагомі здобутки українського руху в Галичині в обстоюванні національних здобутків українців, досягнуті наприкінці XIX — на початку XX ст., свідчили про набуття ним загальноукраїнського характеру. Унаслідок цього тогочасні українські діячі вважали Галичину «українським П'ємонтом».

Робота з документом.

Зі статті М. Грушевського «Український П'ємонт» у журналі «Украинский вестник» 28 травня 1906 р.

«В міру того, як національний український рух у Галичині міцнів і з стадії наївного романтизму переходив до вирішення завдань культурного, соціального і політичного розвитку народу, літературна і громадська українська діяльність, що велась у ній місцевими й українськими силами Росії, набуває все більше значення для всіх українських земель. В останнє десятиріччя XIX ст. Галичина, незважаючи на власні досить важкі умови національного і економічного існування, стає центром українського руху і щодо українських земель Росії відіграє роль культурного арсеналу, де створювалися і вдосконалювалися засоби національного культурного та політико-громадського відродження українського народу.»

Запитання до документа.

- 1) Що таке П'ємонт? Яку роль він відіграв в італійському національному відродженні?
- 2) У чому, на думку М. Грушевського, полягають можливості Галичини відіграти роль «українського П'ємонту»?

На початку XX ст. україно-польські відносини в Галичині загострилися. Протистояння спричинило, перш за все, селянське питання, боротьба за університет, проведення виборчої реформи та надання українським землям автономії у складі Австро-Угорщини.

2. Активізація українського руху в Галичині на початку XX ст. Боротьба за український університет.

Колективна робота з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа й складають план запропонований на початку уроку. Результати роботи учнів учитель систематизує та уточнює, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

У 1900 р. українськими громадськими діячами в Галичині й Буковині було проведено численні народні віча під гаслами поділу Галичини на польську та українську частини і приєднання до останньої українських земель Буковини. Так, на студентському вічі у Львові 14 липня 1900 р. тодішній студент, а згодом визначний громадський діяч Лонгін Цегельський виголосив програмну заяву: «Залишається одне: створити свій власний державний організм, свою власну незалежну самостійну українську національну державу в етнографічних границях по всій території, заселеній українським народом... Тільки в такій державі, тільки в самостійній Україні зможе відповідно захити наша нація».

Прагнучи досягти підтримки цієї ідеї, українські громадські діячі йшли до сіл. Допмагаючи українським селянам боротися за свої права, вони водночас сприяли усвідомленню ними необхідності бути господарями на власній землі. У 1902 р. селяни, підтримувані активістами Русько-Української радикальної партії та Української національної демократичної партії (УНДП), розпочали масовий страйк у великих маєтках Східної Галичини, вимагаючи підвищення платні та впорядкування процесу еміграції. У своїх відозвах селянські страйкові комітети закликали: «Браття, не в Канаді і не в Бразилії наш хліб! Наша Канада і Бразилія на тій землі, котру наші прадиди кров'ю зливали, за котру батьки і діди були брали». Страйк охопив близько 200 тис. селян і сільськогосподарських робітників. Керували ним місцеві осередки українських партій. Завдяки цьому страйк набув водночас характеру соціального й національного протесту. Перелякані польські поміщики намагалися забезпечити підтримку польської громадськості Галичини поширенням націоналістичних закликів: «Українці хочуть витіснити нас із спадкових земель!». Проте страйкарі, незважаючи на ці заклики та сотні арештів, трималися. Зрештою, поміщики поступилися й задовольнили більшість вимог протестуючого селянства.

Боротьба за український університет стала важливим питанням для Галичини. Австрійська влада в 1871 р. дозволила замінити у Львівському університеті німецьку мову викладання на польську або українську. Оскільки рішення про це приймали викладачі університету, більшість з яких становили поляки, то цей навчальний заклад перейшов на польську мову викладання. Протести студентів-українців та української громадськості стосовно цього ігнорувалися.

За підтримки українських політичних партій краю студенти розгорнули боротьбу за створення у Львові українського університету. 8 жовтня 1901 р. відбулося академічне віче, на якому поряд зі студентами, що висували цю вимогу, був присутній М. Грушевський. Це віче започаткувало серію політичних демонстрацій на підтримку українського університету. Справа набула розголосу. Голова УНДП, посол австрійського парламенту Юліан Романчук 19 листопада 1901 р. вніс на розгляд палати депутатів резолюцію щодо заснування українського університету у Львові. Одночасно з цим у Львові близько 440 студентів-українців оголосили бойкот Львівському університету, подали заяви на вихід із нього та виїхали продовжувати навчання до Відня, Праги й Кракова. Акція привернула увагу громадськості краю до цієї проблеми. Проте поляки поступатися українцям не бажали. Міська рада Львова навіть закликала польську молодь силою не допустити заснування українського

університету. Польські студенти створювали «боївки», які нападали на студентів-українців. Останні у відповідь організовували власну самооборону. У липні 1910 р. під час однієї зі збройних сутичок загинув один із лідерів українського студентського руху Адам Коцко.

Віденський уряд, намагаючись розв'язати конфлікт у Галичині, у 1912 р. надіслав інструкції до адміністрації краю, вимагаючи не допускати різного ставлення до поляків та українців. Значно збільшувалися грошові видатки на культурні й господарські потреби українців Галичини. Уряд зобов'язувався запровадити українську мову в навчальний процес Львівського університету та діяльність державних установ краю. До 1916 р. у Львові для українців мав бути збудований окремий університет.

3. Боротьба за загальне виборче право та реформу крайового статуту. Діяльність організацій «Сокіл» і «Січ».

Розповідь учителя.

Галицькі народовці закликали українців краю вести боротьбу за введення загального виборчого права. Завдяки цьому вони змогли б здобути представництво в австрійському парламенті та крайовому сеймі, відповідно до своєї кількості у складі населення. 22 січня 1906 р. австрійський імператор Франц-Йосиф зустрівся з делегацією, очолюваною галицьким греко-католицьким митрополитом Андреем Шептицьким, учасники якої звернулися до нього з проханням про зміни у виборчому законодавстві для населення краю. На підтримку цих вимог у Львові 2 лютого 1906 р. відбулося народне віче, у якому взяло участь близько 50 тис. осіб.

У січні 1907 р. австрійська влада здійснила реформу системи виборів до парламенту держави, згідно з якою в країні вперше запроваджувалося загальне й рівне виборче право. У результаті реформи на виборах у травні 1907 р. українці збільшили своє представництво в австрійському парламенті до 27 депутатів від Галичини і п'яти депутатів від Буковини. Однак польська адміністрація краю постійно перешкоджала український рух у Галичині, різними способами перешкоджала українцям здійснювати своє волевиявлення на виборах. У 1908 р. під час виборів до Галицького крайового сейму, за її сприяння здійснювалися махінації з виборчими округами, підтасування бюлетенів у день виборів і розправи над виборцями-українцями. Так, у день голосування внаслідок побиття жандармами були поранені й навіть загиблі серед українських селян. 12 квітня 1908 р. у Львові український студент Мирослав Січинський застрелив намісника Галичини польського графа Анджея Потоцького, вважаючи його винним у цьому.

У Галицькому сеймі українські депутати вели наполегливу боротьбу парламентськими методами (подання, запити, петиції, переговори, обструкції тощо) за права українців краю. Австрійська влада не бажала загострення конфлікту з українцями в Галичині, і змусила поляків піти на поступки. 14 лютого

1914 р. Галицький сейм прийняв законопроект про реформу крайового статуту. За нею галицькі українці збільшили своє представництво до 62 місць, тобто 27%. Це порушувало монополію поляків на владу в Галичині та відкривало для українського руху перспективи для подальшої боротьби за поділ краю на польську й українську частини. Однак реформу сейму так і не було здійснено, оскільки за кілька місяців розпочалася Перша світова війна.

Галицькі народовці, за досвідом чехів, стали організувати товариства для пробудження національної свідомості й національно-патріотичного виховання молоді. У 1894 р. на загальних зборах у Львові було створено перше українське фізкультурно-спортивне та протипожежне товариство «Сокол». Завданнями товариства, за його статутом, були фізичне вдосконалення його членів і проведення культурно-просвітницьких заходів із метою виховання почуття національної єдності. У 1914 р. в Галичині та Буковині діяли 974 осередки «Соколу», до яких входило близько 33 тис. членів.

У 1900 р. в селі Завалле Снятинського повіту Кирило Трильовський заснував першу українську фізкультурно-спортивну організацію «Січ». Згодом організації з такою назвою з'явилися в інших повітах Галичини й Буковини. У 1913 р. в Галичині діяло понад 900 первинних осередків «Січі», у яких було близько 80 тис. членів. У роботі товариств наголошувалося на необхідності розвитку історичних традицій українського народу, сприянні патріотичному й фізичному вихованню української молоді. У 1912 р. організацію перейменували на «Український січовий союз». У 1911 р. у Львові було утворено дитячо-молодіжну скаутську організацію «Пласт», покликану виховувати українську молодь на морально-християнських засадах і розвивати в неї почуття патріотизму.

Наймасовішими виховними формами діяльності «Сокола», «Січі» та «Пласту» було проведення спільних сільських, повітових, крайових демонстрацій і спортивних змагань. У спортивному святі, проведеному в 1914 р. у Львові, брало участь близько 12 тис. членів цих трьох організацій.

4. Ідея сепаратизму. Відродження галицького москвофільства.

Колективна робота з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа і доповнюють за ним свої розгорнуті плани. Результати роботи учнів учитель систематизує та уточнює, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

Напередодні Першої світової війни серед діячів українського руху Галичини набула поширення ідея використання можливих міжнародних воєнних конфліктів для здобуття незалежності України, або ідея сепаратизму.

Робота з поняттями і термінами.

Сепаратизм — прагнення до відокремлення, відособлення від держави якої-небудь області або регіону.

У грудні 1912 р. на спільному таємному засіданні трьох головних українських політичних партій Галичини (РУРП, УНДП та УСДП) затвердили заяву, в якій стверджувалося, що «з огляду на добро і будучність української нації по обох боках кордону, коли прийде до війни між Австрією і Росією, то все українське громадянство стане на боці Австрії проти Російської імперії як найбільшого ворога України». Подібне рішення ухвалив також II Всеукраїнський студентський з'їзд у Львові в липні 1913 р. На з'їзді з обґрунтуванням цієї ідеї з доповіддю виступив Дмитро Донцов. Пізніше реферат його доповіді вийшов окремою брошурою «Сучасне політичне становище нації і наші завдання».

Робота з документом.

Із брошури Д. Донцова «Сучасне політичне становище нації і наші завдання».

«Не буду розважувати тут... автономізму і сепаратизму, бо уважною це за річ другорядну. Тим самим полишаю на боці і питання «самостійності України». Бо актуальним є не гасло самостійності — мріяли ж колись наші українці про самостійну Україну в злуці з Росією!.. Актуальним, більш реальним, більш конкретним і скоріше здійсненним є гасло відірвання від Росії, зривання злуки з нею — політичний сепаратизм... Всяка поразка Росії, всяке відірвання хоч кавалка української території Австрією приведе до консолідації, до скріплення українського елемента в Австрії і в Росії і наблизиться час остаточного визволення нашого краю.»

Запитання до документа.

- 1) У чому Д. Донцов убачав зміст ідеї українського сепаратизму?
- 2) Чому автор виступав за поразку Росії у війні з Австро-Угорщиною?

На початку ХХ ст. старорусинсько-москвофільський напрям українського руху в Галичині зменшив свій вплив, незважаючи на те, що москвофіли мали досить розгалужену мережу громадських і культурно-освітніх установ — Ставропігійний інститут, Народний дім, Товариство ім. Качковського, різноманітні фонди, училища, культурно-освітні заклади.

У 1900 р. галицькі москвофіли проголосили «новий курс», в основі якого була ідея цілковитого ототожнення з Росією. Вони заснували Російську народну партію, очолювану В. Дудикевичем, яка отримувала велику грошову допомогу від російського уряду й водночас підтримувалася місцевою польською аристократією, що намагалася розколоти україн-

ський рух. У 1908 р. на «Новослов'янському» конгресі в Празі галицькі поляки домовилися з росіянами, що польська адміністрація в Галичині буде підтримувати місцевих москвофілів, щоб знищити український національний табір. Це польсько-московське порозуміння стало основою кривавих виборів до галицького сейму в 1908 р. Саме тому намісник Галичини Анджей Потоцький напередодні голосування надав підтримку москвофілам і пообіцяв, що «влаштує українцям нове Берестечко». Завдяки цьому москвофіли провели до крайового сейму вісім своїх депутатів проти 12 українських.

Подальше загострення стосунків між українцями і поляками в краї призвело до втручання австрійської влади. Після владнання польсько-українського конфлікту москвофіли опинилися осторонь боротьби. На виборах до Галицького сейму в 1913 р. вони не змогли отримати жодного депутатського мандата. Однак вони зберігали досить вагомий вплив на суспільно-політичне життя Галичини. У 1914 р. мережа підпорядкованих їм установ налічувала 300 культурно-освітніх організацій і 106 кооперативів.

5. Український рух на Буковині та Закарпатті на початку ХХ ст.

Розповідь учителя.

Суспільно-політичне життя тогочасної Буковини значно пожвавилася. Політичною сенсацією 1903 р. у краї стало утворення в місцевому сеймі «Вільнодумного союзу». Його співзасновниками стали три найвпливовіші постаті суспільно-політичного життя Буковини — лідер українських народовців Микола Василько, лідер румунських націонал-демократів Аурел Ончул і лідер єврейської сіоністської партії Бенно Штраухер. Члени союзу прагнули по-новому розв'язати проблеми краю: вони заявили, що на перше місце висувають вимоги покращення соціально-економічного становища, розширення політичних прав і задоволення національних потреб усіх народів, які населяють Буковину. У 1905 р. через суперечності між його членами союз розпався.

12 листопада 1905 р. буковинські народовці об'єдналися в «Національну раду русинів на Буковині», яку неофіційно називали національно-демократичною партією, підкреслюючи цим ідейну спільність із подібною партією в Галичині. Партія виступала за запровадження загального, рівного й прямого виборчого права, у сільському господарстві висувала завдання розвивати спілчанський рух, обґрунтовуючи національні потреби українців, визнавала таке ж право за іншими націями краю.

У червні 1907 р. від «Національної ради русинів на Буковині» відокремилася ліве крило й заснувало Радикальну партію. Визволення українського народу ця партія пов'язувала з широкими соціально-економічними перетвореннями та встановленням соціалізму. Майже одночасно на Буковині сформувалася Українська соціал-демократична партія. Партія пропагувала ідеї марксизму, вимагала докорінних змін

у суспільстві. Однак більшість гасел соціал-демократів були незрозумілими селянам, а робітників у краї було дуже мало.

У 1907 р. на Буковині відбулися вибори до австрійського парламенту за новим виборчим законом. У всіх українських виборчих округах перемогли кандидати «Національної ради русинів на Буковині». Уперше після 1848 р. буковинські українці обрали п'ять депутатів. У лютому 1910 р. «Національна рада» об'єдналася зі створеним одним із лідерів народовців С. Смаль-Стоцьким товариством «Руська рада» (її називали також «мужицька партія») у нову партію під назвою «Руська рада». У 1912 р. вона розпалася. Колишні члени «Національної ради» оголосили про створення Національно-демократичної партії, а прибічники С. Смаль-Стоцького — Української народної партії. Однак до початку війни обидві партії остаточно не сформувалися.

У 1911 р. відбулися останні вибори до Буковинського крайового сейму. Із 17 обраних українських депутатів 15 були народовцями, по одному від радикалів і соціал-демократів. Москвофіли на виборах зазнали цілковитої поразки.

На початку ХХ ст. в суспільно-політичному житті Закарпаття панівні позиції зберігав москвофільський напрям. Однак у цей час зародилося й народовство. Молоді русинські діячі, які заснували його, шукали нові засоби для забезпечення виживання свого народу в умовах мадяризації. Переконавшись у безперспективності москвофільства, вони звинувачували його прибічників у занепаді русинського національного життя в краї. Вирішальним кроком стала відмова закарпатських народовців від використання російської мови та вибір ними як мови освіти й літератури народної мови.

Друкованим органом народовського руху в краї став тижневик «Наука», що виходив з 1897 р. Його головним редактором з 1903 р. був Августин Волошин (1874—1945), якому згодом судилося відіграти визначну роль в історії Закарпаття. Розвиток народовства в краї відбувався під впливом і в тісній взаємодії з українським рухом Галичини. Зокрема, праці закарпатських учених і громадських діячів друкувалися у виданнях Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, а громадські діячі Галичини (І. Франко, С. Томашівський, В. Гнатюк та ін.) докладали чимало зусиль для ознайомлення світової громадськості з безправним становищем закарпатських русинів.

Роль народовців на початку минулого століття в суспільно-політичному житті Закарпаття була досить скромною. Це була цілком аполітична діяльність, що обмежувалася питаннями мови, літератури, історії й освіти. Вони не прагнули надання краю автономії або самоврядування, не виступали за його приєднання до решти українських земель. Головним завданням народовці вважали зберегти ті прояви національного життя, які в майбутньому сприятимуть відродженню Закарпаття.

V. Закріплення нових знань учнів.

I варіант.

Обговорення і систематизація складених учнями впродовж розгляду нового матеріалу розгорнутих планів «Здобутки українського національного руху в Західній Україні на початку XX ст.».

II варіант.

Бесіда за запитаннями.

1. Коли відбувся масовий селянський страйк у Галичині? 2. Яку акцію вчинили у 1902 р. студенти-українці Львівського університету? 3. Хто очолював делегацію українців Галичини, яка в 1906 р. звернулася до імператора з проханням змінити в краї виборче законодавство? 4. Що таке сепаратизм? 5. Коли утворилася «Національна рада русинів» на Буковині? 6. Назвіть друкований орган народовців Закарпаття на початку XX ст.

VI. Підсумки уроку.

На початку XX ст. вагомі здобутки українського національного руху в Галичині перетворили її на «український П'ємонт».

Унаслідок наполегливої боротьби українці Галичини, спираючись на свої політичні партії, змогли досягти певних результатів у боротьбі за український університет, загальне виборче право та реформу крайового статуту.

Досить вагомими були успіхи тогочасного українського руху на Буковині. У краї виникли українські політичні партії. На Закарпатті український національний рух залишався досить слабким.

VII. Домашнє завдання.

Опрацюйте відповідний параграф підручника.

Дата

Клас

Додатковий
матеріал до уроку

УРОК № 5.

Тема. Події революції 1905–1907 рр. в Україні.

Мета: охарактеризувати події революції 1905–1907 рр., що відбулися в січні-грудні 1905 р.; визначити особливості селянського руху в Наддніпрянщині в роки революції 1905–1907 рр.; проаналізувати діяльність українських політичних партій в цей період; пояснити, як розгортався в роки революції український культурно-освітній рух; розвивати вміння аналізувати історичні явища; виховний аспект уроку реалізується на підставі розуміння учнями, що тенденція до демократизації суспільно-політичного життя має важливе значення для соціального прогресу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник, настінна карта «Україна в роки російської революції 1905—1907 рр.», атлас, ілюстративний та дидактичний матеріал.

Основні терміни та поняття: «ради робітничих депутатів», «чорносотенці», «УСДРП».

Основні дати: **9 січня 1905 р.** — початок революції 1905—1907 рр. в Російській імперії; **14 червня 1905 р.** — початок повстання на панцернику «Потьомкін»; **грудень 1905 р.** — перейменування РУП в Українську соціал-демократичну робітничу партію.

Хід уроку.

I. Організація навчальної діяльності учнів.

Учитель повідомляє учням тему і основні завдання уроку.

II. Перевірка домашнього завдання.

Запитання і завдання.

1. Схарактеризуйте особливості українського руху в Галичині в цей період.
2. Наведіть факти, що свідчать про залучення галицького селянства до політичної боротьби.
3. Як відбувалася боротьба за український університет? Чому вона набула такої гостроти?
4. Якими були здобутки галицьких українців у боротьбі за виборчу реформу в краї?
5. Що таке ідея сепаратизму? Чим була зумовлена її поява?
6. Схарактеризуйте розвиток українського руху на Буковині й Закарпатті.
7. Порівняйте суспільно-політичні рухи в Україні та світі на початку ХХ ст.

III. Актуалізація опорних знань учнів.

Запитання та завдання.

1. Яким було становище різних верств населення Наддніпрянської України на початку ХХ ст.? 2. Якими були особливості розвитку українського руху в тогочасній Наддніпрянщині? 3. Яка національна політика здійснювалася російською владою щодо українців наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.?

IV. Вивчення нового матеріалу.

Проблемне завдання.

Визначте, як російська революція 1905—1907 рр. вплинула на суспільно-політичне життя у Наддніпрянській Україні?

1. Початок революції.

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією наведених нижче схем і таблиць).

Революційні події в Наддніпрянській Україні в січні—серпні 1905 р. Початок ХХ ст. ознаменувався ускладненням внутрішньополітичного становища в Російській імперії. Економічна криза та поразка в російсько-японській війні 1904–1905 рр. підірвали авторитет влади. Нерозв'язаність аграрного питання, невдоволення більшості робітників умовами праці, відсутність демократичних свобод, прагнення підприємницьких кіл до участі в управлінні державою, а також національне гноблення неросійських народів створили підґрунтя до вибуху народного невдоволення. У різних регіонах Російської імперії відбувалися демонстрації та страйки, де висувалися політичні вимоги. У неділю 9 січня 1905 р. в Санкт-Петербурзі відбулася велика мирна демонстрація, учасники якої прагнули вручити царю петицію стосовно покращення умов праці. Проте влада розцінила це як бунт і наказала військам стріляти по демонстрантах. Загибло близько тисячі осіб. Події «кривавої неділі» викликали загальне обурення та стали початком революції 1905–1907 рр.

У січні 1905 р. в імперії застрайкувало 440 тис. робітників. Оголосили про припинення праці робітники багатьох промислових підприємств Наддніпрянської України. Станом на кінець лютого тут було зафіксовано 105 страйків, у яких брали участь 70 тис. робітників. Страйкова хвиля поступово посилювалася. Протягом квітня—серпня 1905 р. в Наддніпрянщині відбулося 300 страйків, у яких брали участь понад 100 тис. робітників. Улітку страйкова боротьба набула переважно політичного характеру. Страйкарі виступали під гаслом «Геть самодержавство!». Неодноразово виникали сутички робітників із поліцією. Одночасно розгортався селянський рух, який мав стихійний характер і в основному завершувався погромами поміщицьких маєтків.

Під впливом виступів робітників і селян похитнулася надійна раніше опора російської влади — армія. Першим великим виступом у збройних силах Російської імперії стало повстання на панцернику «Потьомкін» 14 червня 1905 р., більшість матросів якого становили українці. Одним із небагатьох офіцерів, що підтримали повсталих, став інженер-механік Олександр Коваленко. Він був одним із засновників РУП, а під час повстання виходив до складу революційного комітету, що керував ним.

Після прибуття до Одеси повсталі вирішили підтримати місцевих страйкуючих робітників. Спроба вірних владі 12 кораблів Чорноморської ескадри розстріляти бунтівний панцерник провалилася. Матроси ескадри відмовилися стріляти в «Потьомкіна» і зустріли його вигуками «Ура!». Побоюючись поширення повстання на інші кораблі, російське командування відвело їх до Севастополя. 25 червня 1905 р. в умовах нестачі вугілля й провіанту повсталий «Потьомкін» увійшов до румунського порту Констанца та

здався владі. Бунтівники стали політичними емігрантами, а деякі згодом таємно повернулися на Батьківщину.

Розвиток революції змусив владу піти на поступки. 18 лютого 1905 р. імператор Микола II підписав маніфест, у якому оголосив про створення спеціальної комісії для з'ясування причин заворушень та оприлюднив свій намір скликати законодорадчу Державну Думу. 6 серпня з'явився новий маніфест про створення виборного законодавчого органу – Державної думи. Ліберальні кола цей крок влади задовольнив, проте революцію він не зупинив.

Таб.: Причини російської революції 1905–1907 рр.

Причини революції				
<i>Зволікання влади з остаточним вирішенням аграрного питання</i>	<i>Жахливі умови праці більшості робітників</i>	<i>Падіння авторитету влади внаслідок поразки в російсько-японській війні 1904–1905 рр.</i>	<i>Прагнення підприємицьких кіл до участі в управлінні державою</i>	<i>Національне гноблення неросійських народів</i>

Завдання і рушійні сили російської революції 1905–1907 рр.	
Загальнонаціональне завдання революції	Установлення в Росії конституційно-демократичного ладу через ліквідацію самодержавства, демократизацію суспільного життя, проголошення та юридичне закріплення прав і свобод громадян

Селяни	Робітники	Підприємці	Інтелігенція, студентство	Національні меншини
Вимоги окремих верств				
Ліквідація поміщицького землеволодіння. Скасування викупних платежів 1861 р. Перерозподіл землі.	Установлення 8-годинного робочого дня. Установлення мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій. Запровадження системи соціального захисту.	Ліквідація свавілля держави. Можливість участі у формуванні державної політики. Стабільність. Недоторканність власності й прибутків.	Підтримка більшості прагнень інших соціальних верств. Загальнодемократичні перетворення.	Скасування будь-яких обмежень у правах неросійських народів. Можливість їх національного самовизначення.

Періодизація російської революції 1905—1907 рр.

Період	Характерні риси
<i>Січень—жовтень 1905 р.</i>	Розвиток революції по висхідній. Наростання масової боротьби, посилення її політичного характеру. Активізація та взаємовплив селянського, робітничого і національно-визвольного рухів. Виникнення робітничих рад, профспілок та політичних партій в результаті розгортання політизації і самоорганізації суспільства.
<i>Жовтень—грудень 1905 р.</i>	Розвиток революції досяг найвищої точки. Початок легального діалогу між опозицією і владою після публікації Маніфесту 17 жовтня. Розмежування політичних сил у країні на прибічників і противників продовження боротьби. Початок формування багатопартійної системи. Організація крайньо лівими силами (анархісти, більшовики, есери) хвилі збройних повстань у грудні 1905 р.
<i>Січень 1906 р. — червень 1907 р.</i>	Період поступового спаду революційної боротьби. Влада переходить у наступ проти революційних сил — арешти, обшуки, каральні експедиції тощо. Переважає більшість політичних партій припинила свою легальну діяльність. Помітне зменшення кількості робітничих і селянських виступів. Ліві сили переходять до терористичних форм боротьби. Спроби опозиції продовжувати боротьбу в Державній думі парламентськими методами.

2. Жовтневий страйк. Маніфест 17 жовтня 1905 р. та його наслідки. Селянський рух.

Колективна робота учнів з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа, визначаючи вплив Маніфесту 17 жовтня 1905 р. на перебіг революції 1905—1907 рр. та особливості селянського руху. Результати роботи учнів учитель систематизує та уточнює, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

На початку жовтня 1905 р. в Москві та Петербурзі розпочався загальноросійський політичний страйк. Головними політичними вимогами страйкарів були запровадження демократичних свобод і скликання Установчих зборів. У Наддніпрянській Україні страйк підтримало понад 120 тис. осіб. Прагнучи його придушити, уряд запровадив у країні військовий стан. Навчання у вищих навчальних закладах було призупинено, фабрики

й заводи взяли під контроль війська та поліція. Проте страйк тривав. У Харкові та Катеринославі відбулися збройні сутички страйкарів із поліцією.

Під час Жовтневого політичного страйку виникли нові форми самоорганізації робітників — ради робітничих депутатів. Вони відігравали роль органів робочої влади. Перша рада виникла на початку жовтня 1905 р. в Катеринославі. Усього впродовж жовтня-листопада ради з'явилися у 50 містах і робітничих поселеннях Наддніпрянщини. Одночасно зі створенням рад відбувалося об'єднання робітників у професійні спілки. В Україні за роки революції утворилося 280 профспілок, що об'єднували кілька тисяч працівників.

Наростання хвилі народних протестів примусило імператора Миколу II 17 жовтня 1905 р. оприлюднити Маніфест «Про вдосконалення державного порядку», яким народу «дарувалися» громадянські свободи — недоторканності особи, свободу друку, совісті, зборів, зібрань, спілок. У ньому містилася також обіцянка залучити до виборів до Державної Думи всі верстви населення й визнати Думу законодавчим органом, без схвалення якого жоден закон не набуватиме сили.

Маніфест спричинив розкол серед прихильників революції. Ліберали вважали боротьбу з владою виграною. Радикали прагнули продовжити революцію та знищити самодержавство. Консерватори від прибічників влади вимагали скасування Маніфесту й збереження самодержавства.

У Наддніпрянській Україні після оприлюднення Маніфесту 17 жовтня ситуація залишалася напруженою. Радикали організували мітинги, закликаючи до повалення монархії. Відбувалися єврейські погроми, організовані чорносотенцями. Останні вважали євреїв, які становили великий відсоток революціонерів, винуватцями революції. Найбільші погроми відбулися в Києві, Одесі, Катеринославі та містах Донбасу. Вони тривали кілька днів, супроводжувалися загибеллю десятків людей, підпалами й нищенням майна. Так, під час погрому в Києві 223 особи дістали поранення і 23 загинули. Придушували їх за допомогою армійських підрозділів.

Робота з поняттями і термінами.

Чорносотенці — спільна назва членів крайньо правих організацій у Росії в 1905–1917 рр., які виступали під гаслами монархізму, великодержавного шовінізму та антисемітизму.

Поява Маніфесту 17 жовтня суттєво змінила суспільно-політичне життя як Російської імперії в цілому, так і Наддніпрянської України. Проголошені ним політичні свободи зумовили появу нових легальних загальноросійських пар-

тій. Ліберали утворили «Союз 17 октября» («октябристи») та Конституційно-демократичну партію (кадети). Найвпливовішою організацією консерваторів-чорносотенців став «Союз русского народа». Загальноросійські партії соціал-демократів та соціалістів-революціонерів стали легальними й використали це для посилення боротьби із самодержавством. Усі загальноросійські партії активно діяли в Наддніпрянщині. Українські політичні партії також перейшли від нелегальної роботи до відкритої пропаганди й діяльності.

Уже з перших місяців революції активізувалося селянство. Вістря його боротьби було спрямоване проти поміщиків, у яких вони вбачали своїх головних ворогів. У січні—березні 1905 р. заворушення виникали переважно в окремих селах, де відносини між поміщиком і громадою були особливо складними. Селяни громили поміщицькі маєтки, розкрадали майно, захоплювали й перерозподіляли землі, іноді вбивали поміщиків або їх управителів.

У травні-червні 1905 р. виступи селян охопили цілі райони. У червні вони вирували в 64 із 94 повітів дев'яти губерній Наддніпрянщини. На той час завдяки агітації загальноросійських та українських соціалістичних партій боротьба селян стала набувати організованого характеру, з'явилися політичні гасла. Серед селян розповсюджувалися прокламації із закликами підтримувати боротьбу робітників проти самодержавства. Улітку 1905 р. було сформовано Всеросійський селянський союз. Особливо активно його місцеві комітети діяли в губерніях Наддніпрянщини.

Восени 1905 р. відбувся новий підйом селянського руху, який виливався у збройні сутички з поліцією та армією. Кривава драма розігралася в селі Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії, де в грудні 1905 р. відбулося одне з найбільших повстань селян у роки революції.

Приводом до бунту у селі Великі Сорочинці стала спроба арешту 17 грудня місцевого вчителя Г. Безвіконного за революційну агітацію. Обурені селяни затримали поліційного пристава, місцевого урядника й вигнали їх із села. Обраний на загальному мітингу селянський комітет звернувся до полтавського губернатора з проханням не карати вчителя, вирішив не платити податків, не давати новобранців в армію та закрити шинки. Відповіддю губернатора стала відправка до села козаків. Каральному загону протистояло близько 5 тис. бунтарів. Між козаками й селянами спалахнула сутичка, у якій були вбиті й поранені з обох сторін. Загинув командир козачого загону. 21 грудня в селі з'явився новий каральний загін із гарматами. Почалася розправа над повстанцями. Погрожуючи зброєю, козаки зігнали селян на майдан, протягом чотирьох годин тримали на колінах і катували керівників повстання. Потім упродовж кількох днів активних учасників повстання карали різками, а 19 селян заарештували й пізніше відправили на каторгу. Громадськість України та Росії була обурена розправою із сорочинськими селянами, про яку дізналася з нарису «Сорочинська трагедія» російського письменника Володимира Короленка, який жив у Полтаві.

3. Наростання революційних подій.

Розповідь учителя.

Восени 1905 р. піднялися революційні виступи на флоті та в армії. 11—16 листопада 1905 р. відбулося повстання моряків на головній базі чорноморського флоту в Севастополі, очолюване лейтенантом Петром Шмідтом. Розпочалося воно на крейсері «Очаков», до якого приєдналися 12 кораблів. Повстання було придушене, а його керівника за вироком суду розстріляно. 18 листопада 1905 р. в Києві озброєні солдати трьох рот саперної бригади (близько 800 осіб), очолювані підпоручиком Борисом Жаданівським, вийшли на вулицю та приєдналися до страйкуючих робітників Південноросійського заводу. Урядові війська відкрили вогонь по об'єднаній колоні солдатів і робітників. Загальні втрати з обох сторін становили понад 250 осіб. Жаданівського засудили до розстрілу, який замінили на безстрокову каторгу. Збройні виступи військових відбувалися також в інших гарнізонах. Узагалі в 1905 р. в Наддніпрянщині у виступах солдатів і матросів брало участь близько 15 тис. осіб.

Кульмінацією революції 1905—1907 рр. стало збройне повстання, яке під керівництвом російських соціал-демократів та есерів розпочалося 7 грудня 1905 р. в Москві. У Наддніпрянській Україні збройні повстання спалахнули 12—16 грудня в Катеринославі, Харкові, Олександрівську та містах Донбасу.

Цікаво знати.

Найбільшого розмаху набрало повстання робітників Донбасу. Центром подій стала Горлівка. Тут 16 грудня поліція розстріляла страйкарів, загинуло 18 осіб. Того ж дня страйковий комітет розпочав підготовку до збройного повстання. До Горлівки прибули близько 4 тис. озброєних дружинників. 17 грудня повстанці повели наступ на армійські казарми. Після 8-годинного бою урядові війська відступили. За кілька годин, отримавши підкріплення, вони перейшли в контрнаступ. Після 6-годинного запеклого бою дружинники залишили Горлівку. У бою загинуло близько 300 повстанців.

15—18 грудня регулярні військові частини здійснили розправу над повстанням в Москві. За допомогою каральних загонів було також придушено збройні повстання в Наддніпрянській Україні. Після поразки Грудневих збройних повстань революційний рух став слабшати, а влада перейшла в наступ, обмежуючи свободу слова, здійснюючи арешти революціонерів тощо. 1906—1907 рр. стали періодом поступового спаду революційної боротьби, коли кількість робітничих і селянських виступів помітно зменшилася. Опозиційні сили стали намагатися продовжувати боротьбу в Державній Думі парламентськими методами.

4. Українські політичні партії під час революції.

Коллективна робота учнів з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа, визначаючи, які зміни відбулися у середовищі українських політичних партій в період революції 1905–1907 рр. Результати роботи учнів учитель систематизує та уточнює, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

У 1905 р. українські політичні партії були невідповідними до революційного вибуху й керівництва боротьбою проти самодержавства в Наддніпрянщині. Однак у роки революції вони доклали чимало зусиль для розгортання роботи серед населення.

РУП у період початку революції перебувала у стані розколу й гострої внутрішньопартійної дискусії. Лише після оприлюднення маніфесту 17 жовтня та повернення її провідників із-за кордону становище дещо змінилося. Та час було згаяно, і тактику РУП сформували лише в період спаду революції. Однак її місцеві осередки, не переймаючись дискусіями, уже навесні й восени 1905 р. працювали серед селянства. У грудні 1905 р. на з'їзді було прийнято програму РУП. Партія змінила назву, ставши Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП). Вона оголосила, що вестиме боротьбу за знищення самодержавства, автономію України, вільний розвиток національно-культурного життя, права робітників тощо. Однак розгорнути діяльність партія не змогла, оскільки наприкінці 1905 — на початку 1906 р. більшість її активних членів були заарештовані. Проте, незважаючи на це, вона діяла. У 1906–1907 рр. завдяки зусиллям УСДРП було влаштовано ряд страйків, налагоджено широку видавничу діяльність. Партія брала активну участь у виборах до II Державної Думи та провела туди одного зі своїх депутатів. Хвиля арештів після завершення революції спричинила припинення активної діяльності УСДРП. Українська соціал-демократична спілка в роки революції діяла успішніше. Ставши складовою РСДРП, вона використовувала її партійну мережу, зв'язки тощо. Фактично ця політична сила очолила керівництво масовим робітничим рухом у Наддніпрянщині й намагалася впливати на селянство. Негативним наслідком співпраці з РСДРП стало те, що, оголосивши себе єдиним представником українських робітників, спілка в повсякденній роботі поступово перейшла на російську мову та втратила будь-які ознаки національної організації. Серйозним успіхом спілки стали вибори до II Державної Думи, куди вона провела 14 депутатів. Після розгону II Державної Думи майже всі її місцеві осередки було розгромлено, а провідників заарештова-

но. Наприкінці 1907 р. спілка фактично припинила існування. Початок революції спонукав українських ліберальних демократів подолати розкол та об'єднатися. Наприкінці 1905 р. на основі УДП та УРП постала нова організація — Українська демократично-радикальна партія. Однак значної популярності вона не набула. Відтак, долучившись до передвборчої боротьби, вона провела до I Державної Думи лише одного представника — українського земського діяча, землевласника з Полтавщини В. Шемета. Участь українських ліберальних демократів у революції 1905–1907 рр. не відрізнялася плідністю. Однак загалом за цей період вони здійснили перехід від культурницької до політичної діяльності.

Українська народна партія в роки революції головним своїм завданням вважала поширення впливу на маси та пропаганду своїх ідей. Одним із засобів досягнення цього вона визначила поєднання націоналістичних гасел із соціалістичними. Однак пропаговані УНП ідеї не знайшли підтримки та призвели до її політичної ізоляції. У 1905 р. партія спробувала організувати видання легальних друкованих органів — «Самостійна Україна» у Львові, «Запоріжжя» в Катеринославі, — однак вони закінчилися невдало. У червні 1905 р. УНП вирішила відмовитися від гасла «Самостійна Україна» і об'єднатися з УДП та УРП. Проте останні це відкинули. Від цього часу партія поступово занепала. Після 1907 р. відомості про УНП відсутні.

5. Український національно-культурний рух.

Розповідь учителя.

У роки революції 1905–1907 рр. влада була змушена здійснити певні поступки в національно-культурній сфері неросійським народам імперії. У Наддніпрянщині розвитку українського культурно-освітнього руху сприяло скасування Емського указу 1876 р. Важливу роль у прийнятті цього рішення відіграла позиція Російської Академії наук, яка висловила за скасування обмежень стосовно української мови.

Робота з документом.

Із доповідної записки Російської Академії наук «Про скасування обмежень малоросійського друкованого слова» (квітень 1905 р.)

...Друковане слово не може бути предметом переслідування за внутрішній зміст того, що ним передано... Зовнішня оболонка думки, спосіб висловлення її, літери звільнено від цензурських та всіляких інших поглядів. Тільки сплетіння нещасливих випадковостей могло підвести під заборону цілу мову; тільки нещаслива випадковість могла спонукати уряд до переслідування цілого письменства і прийняття на себе турбот про малоруський правопис. Академія наук переконана в тому, що

..... розпорядження 1863 р. і височайші накази 1876 і 1881 рр. ...не-
..... обхідно тепер же скасувати...

..... Водночас усе викладене вище стовнило Академію наук пере-
..... конання, що малоруське населення повинно мати таке ж право,
..... як і великоруське, розмовляти публічно і друкувати рідною сво-
..... ю мовою.

Запитання до документа.

- 1) На підставі яких фактів російські вчені вважали необ-
хідним скасувати обмеження стосовно української мови?
- 2) Яку оцінку можна дати такій позиції науковців?

..... Офіційне рішення про скасування обмежень, запровадже-
..... них Емським указом, з'явилося в травні 1906 р. Однак на цей
..... час розгортання революції дозволило українству здійснити
..... важливі заходи. Так, у Наддніпрянщині започаткувалося ви-
..... дання української преси. 3 листопада 1905 р. в Лубнах вийшов
..... друком номер першої української газети «Хлібороб». У Києві
..... став виходити щомісячний журнал «Нова громада», редакто-
..... ром якого був Борис Грінченко, а від 1907 р. замість «Киев-
..... ской старины» вирішено було видавати українською мовою
..... журнал під назвою «Україна». Загалом у краї через рік після
..... Маніфесту 17 жовтня виникло 17 українських видавництв і
..... виходило близько 20 періодичних українських видань різних
..... жанрів.

..... Революція 1905–1907 рр. сприяла поширенню із Захід-
..... ної до Наддніпрянської України мережі «Просвіт». 30 жов-
..... тня 1905 р. в Одесі було відкрито першу «Просвіту». У травні
..... 1906 р. «Просвіта ім. Т. Шевченка» розпочала свою діяльність
..... у Києві. Її головою став Б. Грінченко. Станом на середину
..... 1907 р. у Наддніпрянщині функціонувало 35 «Просвіт». Вони
..... здійснювали видавничу діяльність, організовували в селах
..... читальні, розповсюджували українські видання, допомагали
..... організувати різноманітні товариства («Український учи-
..... тель», «Технік», «Український агроном», «Наша кооперація»)
..... тощо. Неофіційним друкованим органом просвітянського
..... руху стала газета «Рада», яка видавалася від 1906 р. в Києві.
..... Її фінансували українські меценати Є. Чикаленко та В. Си-
..... миренко.

..... Українці в роки революції висували вимоги впроваджен-
..... ня рідної мови в середній та вищій школах. У травні 1906 р.
..... утворилася Українська учительська спілка, яка рішуче засу-
..... дила русифікаторську політику уряду в галузі народної осві-
..... ти. Українське студентство на своїх вічах вимагало створен-
..... ня в університетах українознавчих кафедр. Російський уряд
..... змушений був піти на поступки. У 1906 р. з'явився циркуляр
..... міністра освіти, який дозволяв учителям на уроках вживати
..... «малоросійську мову для пояснення того, чого учні не розу-
..... міють». У Харківському та Новоросійському (в Одесі) універ-
..... ситетах були відкриті україномовні відділення.

6. Діяльність українських громад у I та II Державних думах.

Колективна робота учнів з підручником.

Учні самостійно опрацьовують відповідний матеріал параграфа, складаючи таблицю «Діяльність українських громад у I та II Державних думах».

Питання для характеристики	I Державна Дума	II Державна Дума
<i>Усього депутатів</i>		
<i>Серед них обрано від дев'яти губерній Наддніпрянщини</i>		
<i>Дата створення Української громади</i>		
<i>Кількість членів Української громади</i>		
<i>Друкований орган</i>		
<i>Політична платформа</i>		
<i>Діяльність</i>		

Учитель систематизує результати роботи учнів, використовуючи наведений матеріал.

Додаткова інформація.

У виборах до I Державної Думи українські соціалістичні партії, підтримавши в цьому загальноросійські партії, участі не брали. Українська радикально-демократична партія та Українська народна партія взяли участь у виборах. I Державна Дума працювала в Петербурзі 27 квітня — 8 липня 1906 р. Із 497 її депутатів дев'ять губерній Наддніпрянщини представляли 102 депутати. Для обстоювання своїх інтересів українські депутати 1 травня 1906 р. створили власну парламентську громаду, до якої увійшли 45 представників. Головою Української думської громади став адвокат і громадський діяч із Чернігівщини Ілля Шраг (1847—1919). Політична платформа громади включала вимоги надання Україні в її етнографічних межах політичної автономії, запровадження української мови в школах, судових та адміністративних органах. Щодо аграрного питання, одна частина депутатів-українців обстоювала передачу селянам частини поміщицької землі за викуп, друга — конфіскацію поміщицьких земель та їх націоналізацію.

Велику допомогу депутатам-українцям надавав М. Грушевський, що поселився в той час у Петербурзі. Він організував видання друкованого органу місцевої громади українців — місячника «Украинский вестник». На думку М. Грушевського, метою журналу було «пояснювати українське національне питання з історичного, побутового, соціального й економічного боку, вказати місце і значення України між інших територій нової демократичної Росії».

За період діяльності I Державної Думи члени української громади неодноразово виступали з приводу аграрного питання, порушували проблему єврейських погромів, що відбувалися через бездіяльність влади, розробили законопроекти про національні права, автономію України та рідну мову. На жаль, цар розпустив Думу через 72 дні, і підготовлені українською громадою законопроекти розглянуто не було.

Вибори до II Державної думи українські (як і загальноросійські) соціалістичні партії не бойкотували, а тому її склад значно «полівішав». До II Державної Думи входило 518 депутатів, і працювала вона від 20 лютого 1907 р. Від дев'яти губерній Наддніпрянщини було обрано 102 депутати. 4 березня 1907 р. 47 українських депутатів заснували думську громаду, що мала назву «Трудова громада». Вона видавала часопис українською мовою «Рідна справа — Вісті з Думи», що виходив два рази на тиждень.

Утворюючи свою громаду, українські депутати склали відозву, де виклали власну політичну платформу: перебудова імперії на конституційних засадах, автономія України, амністія політичним в'язням, свободи слова, друку, зборів, совісті, пересувань і спілок, українізація освіти, судочинства й церкви. Щодо аграрного питання, то єдиної позиції нова громада також не мала.

Українською громадою на розгляд II Державної Думи було внесено поправки до законопроектів про народну освіту, що передбачали організацію курсів української мови, літератури та історії для вчителів, запровадження викладання української мови в учительських семінаріях України, організацію українознавчих кафедр у Київському, Харківському та Одеському університетах. Були також підготовлені законопроекти про організацію автономії й місцевого управління в Наддніпрянщині. Проте плани української громади не були реалізовані, оскільки 3 червня 1907 р. II Державну Думу розпустили. Ці події вважаються датою закінчення революції.

Революція 1905–1907 рр. завершилася поразкою і не розв'язала основних суперечностей у розвитку країни. Однак вона спонукала уряд до проведення низки реформ, сприяла активізації суспільно-політичного життя й розгортання національно-визвольних рухів народів Російської імперії та, зокрема, українців.

Діяльність українських громад у I та II Державних Думах

Питання для характеристики	I Державна Дума	II Державна Дума
Період діяльності	27 квітня — 8 липня 1906 р.	20 лютого — 2 червня 1907 р.
Усього депутатів	497	518
Серед них обрано від дев'яти губерній Наддніпрянщини	102	102
Дата створення Української громади	1 травня 1906 р.	4 березня 1907 р.
Кількість членів Української громади	45	47
Друкований орган	«Украинский вестник»	«Рідна справа — Вісті з Думи»
Політична платформа	Вимоги надання Україні політичної автономії в її етнографічних межах, запровадження української мови в школах, судових та адміністративних органах	Перебудова імперії на конституційних засадах, національно-територіальна автономія України, амністія політичним в'язням, свободи слова, друку, зборів, пересувань, спілок і віросповідань, українізація школи, судочинства і церкви

Результати та значення російської революції 1905–1907 рр.

Результати та значення

- Завершилася поразкою і не призвела до розв'язання основних суперечностей у розвитку країни.
- Спонукала уряд до проведення низки реформ, сприяла активізації соціально-політичного життя та розгортанню національно-визвольних рухів народів Російської імперії.
- Відіграла позитивну роль для українського руху. Було скасовано Емський указ, з'явилася україномовна преса, розгорнули діяльність різні українські організації.
- Скасовано викупні платежі селян за землю, запроваджені 1861 р.
- Перше набуття досвіду парламентської діяльності українцями Наддніпрянщини.